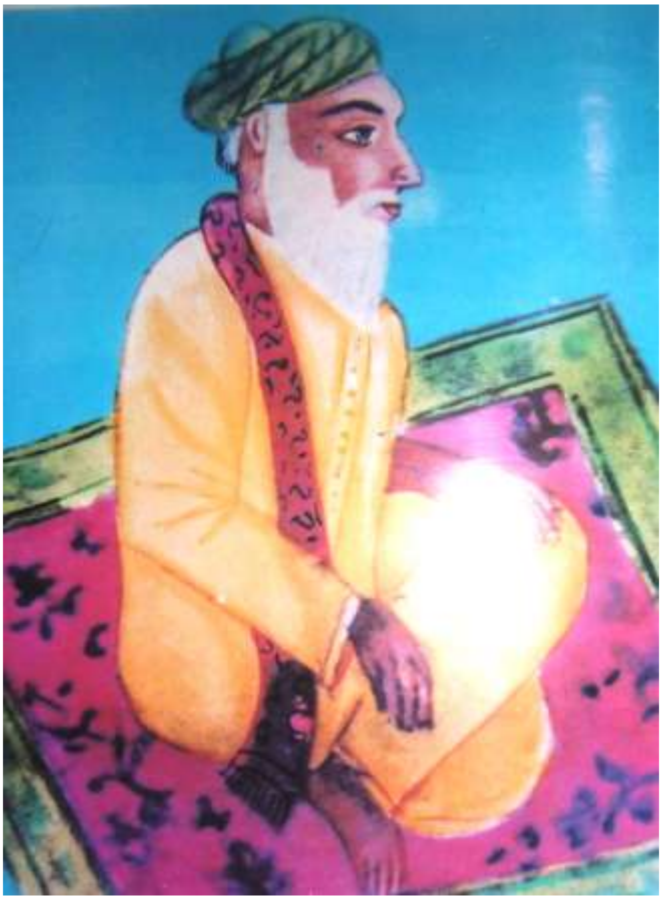

رسالو

مُراد فقير زنگيجو

سهيڙيندڙ: فقير طارق حيات لاشاري

مراد فقير

تحرير: لطف الله بدوي

ڪلام جي عظمت کان، مراد فقير جو شمار، سنڌ جي مشهور شاعرن ۾ ٿئي ٿو. مراد فقير، روحل فقير جي قريبي صحبتين مان آهي. هن قريبي رشتي جي خبر اسان کي هن مان پوي ٿي، تہ مراد فقير، روحل فقير سان سفر ۽ حضر ۾ گڏ ٿي رهيو. ڪيس خلافت جو منصب حاصل هجي، تہ ڪهڙو شڪ آهي.

مراد فقير جي والد جو اسم گرامي، منهنجي محترم دوست پروفيسر عطا محمد حاميءَ، شامو فقير ورتو آهي، جو غلط آهي. جيئن اسان مٿي ڏيکاريو آهي، روحل فقير جي والد جو نالو شاهو فقير هو. ڪنڊڙيءَ جي ڪيترن فقيرن کان معلوم ڪيو اٿم، جن ٻڌايو آهي تہ فقير مراد جي والد جو نالو محمد حيات هو، جو روحل فقير جي سؤٽن مان هو. فقير صاحب بہ زنگيجو بلوچ هو. مراد فقير ۽ روحل فقير جي عمرين ۾ قريباً ڏهن سالن ڪن جو تفاوت هو. جيڪڏهن زباني روايت تي اعتبار ڪجي، تہ مراد فقير سن 1742ع يا 1743ع ۾ تولد ٿيو هو.

نندي هوندي فقير صاحب جي تعليم چڱيءَ ريت ٿي. هو هندي، فارسي، سرائڪي ۽ سنڌي زبانن جو پوريءَ ريت ڄاڻو هو. سندس جوانيءَ جو عرصو ڪيئن گذريو ۽ ڪهڙي شغل ۾ گذريو، انهن بابت ڪابہ معلومات نٿي ملي. فقط هيتري خبر ملي ٿي، تہ فقير صاحب، نندي ئي هوندي روحل فقير جي صحبت ۾ وڃي پهتو. اُن وقت جڏهن هو پدمات جي پٽ تي وڃي گوشي نشين ٿيو هو، تڏهن مراد فقير بہ ساڻس گڏ هو. جيئن فرمائي ٿو:

ور پسي پدمات جي، ٻن هٽي هالار،
جي هوون هيڪاندا يار، تہ ڏکيا ڏينهن نہ ساريان.

ان کان پوءِ هو فقير صاحب سان، سندس سير ۽ سفر ۾ شريڪ رهيو. مون کي هن روايت جي مڃڻ ۾ بہ تامل آهي، تہ هو روحل فقير جو پير ڀائي هو. جيتريقدر زباني روايتن جي ڇنڊڇاڻ ڪئي ويئي، انهن مان معلوم ٿو ٿئي تہ هو روحل فقير جي صحبت ۾ اچڻ کان پوءِ ڪانئس هڪ دم بہ ڌار نہ ٿيو آهي. جيڪڏهن سندس ارادتمندي ڪنهن ٻئي صاحب سان هجي ها تہ هو ڪڏهن بہ روحل فقير جي صحبت کي پنهنجي لاءِ اڪسير نہ سمجهي ها. هن کي روحاني مقام، جو حاصل ٿيو، سو سڄو ئي روحل فقير جي فيض جو اثر هو. هيڏيءَ ڪليل وضاحت کان پوءِ، هن ۾ شڪ ۽ گمان آڻڻ جو ڪو سبب ئي پيدا نٿو ٿئي.

ڪلهوڙن جي زوال پذير، پر آشوب زماني ۾، روحل فقير وانگر مراد فقير بہ ٽالپرن جو طرفدار هو. ان زماني ۾ جڏهن عبدالنبي، افغانستان جي نامور حاڪم تيمور شاهہ ڪان مدد طلب ڪئي هئي، ۽ مدد خان سنڌ ۾ اچي هاجا پئي هنيا، تڏهن ان ڪان مراد فقير متاثر ٿي چيو هو:

ماري ”مدد“ کو دور ڪرو، چوڙ وجي يهودي يزيد ميان.

يهودي ۽ يزيد جا لفظ، فقير صاحب، انتهائي نفرت سان مدد خان لاءِ لکيا آهن. انهيءَ ۾ ڪو شڪ نہ آهي، تہ هن خونريز انسان جا مظالم بہ حد ڪان وڌيل هئا. ميان عبدالنبيءَ جي اخراج ڪان پوءِ، جڏهن ٽالپرن حڪومت جون واڳون پنهنجي هٿ ۾ ورتيون، تڏهن مراد فقير کين هيئن دعا ڪئي تہ:

ٽاريون ٽالپرن جون پرور پوکايون،
دائم تنين دعا جو اسين پاٽي ٽا پايون،
سي سدائين سايون، جن جي مدد ”محمد مراد“ چئي.

ڪلهوڙن جي پر آشوب دور گذرڻ ڪان پوءِ، جڏهن ملڪ ۾ سڪون اچي ويو، تڏهن پنهنجي رهنما سان گڏجي هو ڪوٽ ڏيجيءَ جي پرسان ڪوٽلي ۾ اچي رهيو. جتي هن روحل فقير کي پنهنجي نياڻيءَ جو سڱ ڏنو، جنهن مان خدا بخش ۽ فقير دريا خان تولد پيدا ٿيا.

ان وقت ڏاري ڪوٽلي جي لڳ هڪ سيد شڪر شاهہ نالي رهندو هو. هنن خدا وارن فقيرن ڏانهن عام ماڻهن جي رجوع کي ڏسي، هو فقيرن جي رنجائڻ جي پويان اچي پيو. پر فقيرن طرفان صبر ۽ شڪر ڪان سواءِ ٻيو ڪوبہ جواب نہ هو. ڪيس ٻيو تہ ڪوبہ وجهہ نہ ملي سگهيو، آخر هن فقير صاحبن جي زمين تي قبضو ڪرڻ گهريو. روحل فقير تہ هن معاملي ۾ خاموش رهيو، پر مراد فقير کي هيءَ ڳالهہ نہ وڻي. هن چاهيو تہ شڪر شاهہ کي ان جو بدلو ڏئي. روحل فقير کي ان جي ڪٽڪ پئجي ويئي، جنهن مراد فقير کي پاڻ وٽ گهرائي، جوابي قدم کڻڻ ڪان روڪيو ۽ کيس هدايت ڪيائين تہ ”فاني شيءِ جي لاءِ وڙهڻ چا جو؟ مرد اهو آهي، جنهن پنهنجي نفس سان وڙهي، ان کي زير ڪيو.“ فقير صاحب جي هدايت تي مراد فقير پوري پوري تعميل ڪئي، پر ان واقعي جو ايڏو گهرو اثر متس پيو، جو هن واقعي ڪان ٿورا ڏينهن پوءِ بيمار ٿي پيو ۽ ان بيماريءَ ۾ وصال ڪري ويو. هي واقعو سن 1796ع ڌاري ٿيو. کيس ڪوٽلي ۾ دفن ڪيو ويو. فقير صاحب جي وفات ڪان پوءِ، روحل فقير بہ ڪوٽلي کي ڇڏي، وڃي ڪنڊڙيءَ ۾ رهيو.

فقير صاحب پنهنجي دور جو وڏو شاعر ٿي گذريو آهي. هن نہ فقط سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي، پر فارسي، هندي ۽ سرائڪيءَ ۾ بہ سندس ڪلام موجود آهي. فارسيءَ ۾ سندس هڪ ننڍڙو ديوان آهي. هنديءَ ۾ سندس تصنيف جو نالو ”پريم گيان“ آهي.

سنڌي شعر ۾ هو پنهنجي پيشرو شاعرن، شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ ۽ سيد عنايت الله شاهہ رضويءَ جي نقش قدم جو تابع نظر اچي ٿو. سندس ڪلام جو گهڻو حصو سنڌ جي قديم قصن ۽ ڪهاڻين تي ٻڌل نظر

اچي ٿو. سندس سنڌي ڪلام جو ذخيرو ڪو ايڏو وڏو نہ آهي، پر روحل فقير جي پيٽ ۾ ڪي قدر زياده نظر اچي ٿو. سندس ڪلام ۾ پختگي ۽ رواني آهي. سندس عشقيہ شاعرياٿاهہ درد سان ڀريل آهي. پتنگن جي پر جو ذڪر ڪندي، شاهہ عبداللطيف ڀٽائي، سر يمن ڪلياڻ ۾، فرمايو آهي:

پڇ پتنگن ڪي، سنديون ڪامڻ خبرون،
آٽيو وجهن آگ ۾، جيءُ پنهنجو جي،
جيري جني جي، لڳا نيزا نِيهن جا.

مراد فقير فرمائي ٿو:

سا مَڃَ سِڪ ”مراد“ چئي، جا ڀِرِ پتنگن،
اَچن اَجل سامهان، سِرِ جو سانگ نہ ڪن،
جن ڪي موت مشاهدو. سي رَتي ڪين رهن،
ساعت سين نہ سهن، پاڻ برابر ڀِرَ جي.

صوفين شمع ۽ پتنگ جي، حالت ڪي حيرت جو مقام سڏيو آهي، جتي حق جي طالب ڪي پنهنجي هستيءَ جي ڪابہ ٻوجهہ نٿي پوي. فريدالدين عطار پرواني ۽ شمع جو بيان هيئن ٿو ڪري:

يک شبي پروانگان جمع آمدند
در مضيفي طلبِ شمع آمدند
جملگي گفتند مي بايد يکي
کو خبر آرد ز مطلوب اندکي
شد يکي پروانہ تا قصري ز دور
در فضايء قصر يافت از شمع نور
باز گشت و دفتر خود باز کرد
وصف أو بر قدر فهم آغاز کرد
ناقدي کو داشت در مجمع مهي
گفت أو را نيست از شمع آگهي

(هڪ رات پروانا اچي گڏ ٿيا، ۽ مجلس ۾ شمع جا ڳولائا ٿيا. سڀني چيو تہ اسان مان هڪ ڪي وڃي، مطلوب جي خبر آڻي ڪپي. انهن مان هڪڙي، محلات ۾ پري کان شمع جي روشنيءَ کي ڏٺو. هو موٽي ويو ۽ پنهنجي سمجهہ موجب ان حقيقت کي بيان ڪيائين. انهن ۾ هڪ نڪتچين بہ هو، جو سندن سردار بہ هو. هن چيو تہ هن کي شمع جي ڪهڙي خبر!)

شد يکي ديگر گذشت از نور در
خويش را بر شمع زد از دور در

دست درکش کرد با آتش بهم
خويش را گم کرد با اُو خوش بهم
چون گرفت آتش ز سرتا پايء اُو
سرخ شد آتشي اعضائي اُو
ناقد ايشان چو ديد اُو را ز دور
شمع با خود کرده همرنگش ز نور
گفت اين پروانہ درکار است بس
کس نہ داند اُو خبردار ست بس

(اُنهن مان هڪ ٻيو اُن روشنيءَ جي در کان گذريو ۽ در کان اندر ويندي ئي پاڻ کي شمع تي ڦٽو ڪيائين. هو باهہ ۾ وڪوڙجي ويو ۽ پاڻ کي وڏيءَ خوشيءَ سان ان ۾ گم ڪري ڇڏيائين. جڏهن باهہ ان کي ورتو، تڏهن سندس عضوا باهہ ۾ پچي ڳاڙها ٿي ويا. نڪتچين ان کي پري کان ڏسي چيو تہ ”شمع پنهنجي نُور سان هن کي همرنگ ڪري ڇڏيو،“ چيائين تہ اهڙي پتنگي جي گهرج آهي، جنهن جي لاءِ هي معلوم ٿي نہ سگهي تہ هو با خبر آهي.)

آنڪ شد هم بيخبر هم بي اثر
تانگردي بيخبر از جسم و جان

از ميانِ جملہ دا رد اُو خبر
کي خبر يا ز جانان يک زمان

(اُهو، جو بيخبر ۽ بي اثر بڻيو، ۽ سيني ۾ اهو ئي خبردار آهي. جيستائين پنهنجي جسم ۽ جان کان بيخبر نہ ٿيو آهين، تيستائين توکي دوست جي خبر ئي ملڻ محال آهي.)

ڀٽائي هن حقيقت جو اظهار هيئن ٿو فرمائي:

پتنگن پهہ ڪيو، مڙِئا مٿي مچَ،
پسي لهس نہ لِڇئا، سڙيا مٿي سچَ،
سندا ڳچين ڳچ، ويچارن وڄائيا.

مراد فقير، ان نظاري جو ذڪر هيئن ٿو ڪري:

جي ٻارين تان ٻار، اندر باهہ برهہ جي،
مٿي مچ ”مراد“ چئي، ڪئي پتنگن پچار،
تہ جيئري جانب نہ مڙي، توڙي حيلا ڪرين هزار،
دوساڻي دربار، ٿا مئُا ڪن مشاهدو.

مراد فقير جو بيت، فريدالدين عطار جي ڊگهي نظم جو گويا اختصار آهي، جنهن ۾ هن حقيقت جي راز کي پُر تاثير لفظن ۾ آڻي جمع ڪيو آهي. هن حقيقت کي ٻيءَ تشبيهه سان هيئن ٿو پيش ڪري:

محبت جي ميدان ۾، ڏيڻ سر ثواب،
جو آڏو عجيبن کي، آهي هي حجاب،
مَرُ تہ ٿين، "مراد" چئي، محبوبن جو باب،
جيئن سو گُل گلاب، ٿي پيش چِڪايو پاتشاهہ.

هن مان مطلب آهي تہ جهڙيءَ ريت گلاب جي گلن کي چڪائڻ کان پوءِ عطر کي قرب سلطاني حاصل ٿئي ٿو، اهڙيءَ ريت هڪ ارادتمند کي پنهنجي سر کان بہ گذرڻو پوي ٿو ۽ پوءِ ئي حقيقي وصال سان مالا مال ٿئي ٿو. حق ۽ صداقت جي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيڏيون نہ قربانيون ڏيڻيون پون ٿيون. جيڪڏهن اسان صوفي حضرات جي تصنيف شيخ فريدالدين عطار جي تصنيف "تذڪرة الاوليا" ۽ مولانا جاميءَ جي تصنيف "نفحات الانس" کي پڙهي ڏسنداسون، تہ اسان کي خبر پوندي تہ صوفين جي زندگيءَ جو شغل ۽ ماحصل ڇا هو؟ اهڙيءَ ريت مراد فقير جي ڪلام ۾ اسان کي راست رويءَ جو اهو سڄو پروگرام حاصل ٿئي ٿو، جو صوفين جي لاءِ طرهء امتياز آهي. وحدت الوجود جو سادو مثال هيئن ٿو ڏئي:

تون آهين تئن پرينءَ سان، جئن پاڻي ۾ ماڪ،
ڦوڙائو فراق، توتي ڪونهي مُور "مراد" چئي.

فارسي شاعرن، محمود شبستري، مغربي يا بيدل دهلويءَ وانگر، پرشڪوه لفظن جو انبار نظر نٿو اچي، مگر سادي تشبيهه آهي، جنهن کي ٿوريءَ سمجهہ وارو ماڻهو بہ پوريءَ ريت سمجهي سگهي ٿو. جيڪڏهن فصاحت مضمون جي باريڪيءَ کي آسانيءَ سان بيان ڪرڻ آهي، تہ مراد فقير جي ڪلام جي فصاحت جو اسان کي قائل ٿيڻو پوي ٿو. همہ اوست جي خيال کي بہ ان ئي سادگيءَ سان ادا ڪري ٿو:

تن پرين، من پرين، چت پرين، دل يار،
اندر ٻاهر سپرين، وٺ نہ آهي وار،
اکين منجهہ "مراد" چوي، ٻيو ڪونہ قريبن ڏار،
جاڏي ڪريان نهاري، تاڏي سڄڻ پسان سامهان.

گويا شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو رنگ نظر اچي رهيو آهي:

ڪاڏي ڪاهيان ڪرهو، جوڏس ڇتاڻو،
منجهي ڪاڪ ڪکوري، مَنجهي لڏاڻو،

راڻو ئي راڻو، ريءَ راڻي ناهه ڪو.

اهڙيءَ ريت، اسان کي مراد فقير جي ڪلام ۾ سنڌي شاعريءَ جي ضرب المثل سادگي نظر اچي ٿي. ان سادگيءَ جي نقش جي وضاحت هيٺئين بيت مان ظاهر ظهور نظر اچي ٿي:

چاڪي چئُ ”مراد“ ڪري، گهاڻو من گهماءِ،
ساري سُرت نِرت جا، ڏينهڪ ڏاند وَهاءِ،
تهه تاري ڪڍ من مون، سِرنهه صاف پيڙاءِ،
تِهان پوءِ تون لاءِ، لڱين تيل لقاءَ جو.

عبادت اِلاهيءَ جي لاءِ، من جي گهاڻي کي رات ڏينهن گهمائڻو آهي. جهڙيءَ ريت چاڪيءَ جي گهاڻي لاءِ ٻن ڏاندن جي ضرورت آهي، اهڙيءَ ريت، هڪ مريد کي رياضت ۽ مجاهدي لاءِ سُرت ۽ نرت جي ضرورت آهي، جن سان دوئي ۽ شرڪ دور ٿي وڃي ٿو، ۽ دوئيءَ ۽ شرڪ جي وڃڻ سان خالص محبت الاهي ئي وڃي بچي ٿي. هڪ سادي ملڪي تشبيهه ڪيڏي نه معنيٰ خيز بڻجي پيئي آهي. سندس آرزوءَ پري دعا به ايڏي ئي سادي آهي:

هادي هدايت جو، ڪو پيالو مون پيار،
مستي جا محبت جي، سا مون ڏات ڏيار،
وِسرُ ڪيم، ”مراد“ چئي، مَ ڪي مون وسار،
سا ڪا نظر نهار، جنهن سان تنهنجي رنگ رچي رهان.

سندس ڪلام جي اوصاف جو جيڪڏهن تفصيل سان بيان ڪبو، ته اهو سندس هر بيت جي تشريح ٿي پوندو. ان ڪري، هن تفصيل کي ڇڏي، مان سندس ”سي حرفيءَ“ جو ٿورو بيان ڪندس، جا پنهنجي حسنِ بيان ۽ زبان جي شستگيءَ سببان سنڌي زبان جو هڪ شاهڪار آهي. سي حرفيءَ جي ابتدا حمد سان ڪري ٿو. حمد به سادگيءَ پريل، جنهن ۾ حقيقت جو اظهار آهي:

الف- الله العالمين، سارهيان سبحان،
جنهن قادر”ڪُن فيڪُون“ سان، جوڙين سڀ جهان،
خلافت خلق جي، ڪيائين آدم تي احسان،
تنهن روح وڌو رحمان، من روحِي ”مراد“ چئي.

هن بيت ۾ انسان جي عظمت جو اقرار آهي، ”ڪُن“ سان دنيا جي آفرينش ٿيڻ کان پوءِ، ابن آدم کي زمين تي خلافت جو اعزاز عطا ٿيو. ان جي اندر جو روح رکيو ويو، سو ”روح ڪل“ جو هڪ جزو هو. ان ڪري انسان اشرف المخلوقات جو دعويدار بڻجي پيو. هن شرف جي حاصل ٿيڻ کان پوءِ، فقير مراد ”انسان ڪامل“ جو نقش اسان جي سامهون هيئن ٿو پيش ڪري:

ت- توبھ ڪر تنَ ڪون، ڏينس ترڪ تمام،
پردو ڪيو پرين ڪون، ننگ ناموس ۽ نام،
”مَن عرَف نفسهٗ“ ، پيو ڪيچ ڪونہ ڪلام،
جو آهي هي اسلام، محمدي ”مراد“ چئي.

تن آرائيءَ کان دور ٿي، اهو حجاب دور ڪرڻو آهي، جو ننگ ناموس ۽ نام جي پيچ ۾ خم ۾ اٽڪيل آهي. پاڻ کي اهڙيءَ ريت سڃاڻڻ کان پوءِ، خلقڻهار جي سڃاڻپ پيدا ٿي پوي ٿي. هيءَ حقيقت اسلام آهي ۽ هيءُ ئي حقيقت محمدي جو مقام آهي، جنهن بابت صوفين جو پختو عقيدو آهي، تہ هن عالم جي ايجاد جو سبب حضور جي ذات مبارڪ آهي. ڇاڪاڻ تہ ان خلافت جو شرف، جو آدم کي عطا ٿيو هو، ان جي تڪميل حضور جي ذات بابرڪات ۾ ئي ٿي آهي. حضرت خواجہ محمد زمان سلطان الاوليا فرمائي ٿو:

عجب جهڙي آ، حقيقت حبيب جي
نڪي ڇئبو سو ڏٺي، نڪي مخلوقا
شفق جي ساڄاءِ، جامع ليل نهار کي.

جهڙيءَ ريت، شفق ڏينهن جو نور ۽ رات جي ظلمات جي وچ ۾ آهي، اهڙيءَ ريت حضور ﷺ ڪفر ۽ اسلام جي وچ ۾ ثالث جو مرتبو رکي ٿو. جيڪڏهن جهان جي تخليق جو باعث انسان جي شرف جو اظهار آهي، تہ توحيد جو اقرار انسانيت جو معراج آهي ۽ انڪار تخت الثريٰ. ان حالت ۾، مراد فقير جيڪڏهن ”حقيقت محمدي“ کي سلامت رهڻ جو سفينو سمجهي ٿو تہ ان ۾ حق بجانب آهي. هن محبت جي ڪيف جي جنهن چس چکي آهي، ان جي بابت فقير صاحب جو ارشاد آهي:

خ- خمر مون عشق جي، جنين چکي چسُ،
ويا سپيئي وسري، روح تنين جي رَسُ،
مناِيا ”مراد“ چئي، محمودي مجلس،
عام لنگهيائون لس، وڃي محو ٿيا محبوب ۾.

حقيقت صاف آهي، جنهن جي تشريح جي ڪابہ ضرورت نہ آهي. اهڙي ريت هيءَ سچي سي حرفي محبت الاهيءَ جو هڪ غيرفاني موقعو آهي، جنهن جي توحيد جو نقش هميشہ اجاگر رهندو.

مون پنهنجيءَ تصنيف ”تذڪري“ ۾، حمل فقير جي ڪلام مان انهن بيتن جو ذڪر ڪيو آهي، جنهن ۾ سسئيءَ ۽ سندس ساهيڙين جي گفتگو ڏني اٿم. مراد فقير، پنهنجي ڪلام ۾ ”سوال - جواب سسئيءَ“ جو جدا عنوان رکيو آهي، جنهن ۾ هڪ وڻندڙ حقيقت موجود آهي.

حمل فرمائي ٿو:

آتڻ ڇڏي اَڄُ، ائت اولاٽي نڪرو

موڪلائي مون ڪنان، روئي ڪريو رَڃُ
هـي هـي هوت وني ويا، ڪانڌ مئيءَ جو ڪـڃُ
هاڻي هت "حمل" چئي، ڌار ٽڪڻ ٽيو لـڃُ
تنهن منهن ڇائيَ ڇـڃُ، جا وَرَ ريءَ ويس ڪري گهمي.

ساهيڙيون جواب ڏينس ٿيون:

تڏهن ساهيڙين سڏڪي چيس، ڳوڙها ڳل ڳاڙي
هـي هـي وَڃُ مَ هيڪلي، سسئي تون ساڙي
هاڻي ٽِـڪُ، "حمل" چوي، پـهـرُ ڪو پاڙي
تہ سپيئي سياڙي، توسان هلون هوت ڏي.

سسئي جواب ٿي ڏي:

چئي صبح تائين سرتيون، ڪهڙي جوش جهلي
سسئيءَ ڪي سات ويو، سورن ساڻ سلي
جا هلڻي آهہ هلي، مون سان هينئر ئي هوت ڏي.

"حمل" هن سوال ۽ جواب جي سلسلي ۾ سسئيءَ جي بيقراريءَ جو نقش جنهن ريت ويهي ڪڍيو آهي، ان مان سندس درد ۽ دل آسائي واضح طور نظر ٿي اچي. مگر مراد فقير جي سوال ۽ جواب جو رنگ ئي ٻيو آهي. ناصح ۽ سسئيءَ جو سوال ۽ جواب آهي. فرمائي ٿو:

ٽڙ ٽڙ ٽـڪ مَ تور، ڪيچ ڪجاڙي ڪي وڃين
نڪي هاڙهي هوت ويو، نڪي حب، هنگور
موٽي وڃ "مراد" چئي، پوري منجهہ پنيور
ناحق ڏيهہ مَ ڏور، اٿي دل ۾ ديرو دوست جو.

سسئي جواب ٿي ڏئي:

عاشقن اِئين، ڪين سري ريءَ سجڻين
موٽڻ جا "مراد" تون، ڪيئن تو ڏس ڏئين
پيالو پريت جو، جي هٿئون هوت پئين
تان جان ڪو ڏينهن جيئن، تان ڪوڪون
ڪرين قاف ۾.

فقير ”مراد“ جو مذاق ئي پنهنجو آهي. سندس سخن جو رخ هڪ پيغام جي حيثيت رکي ٿو. هن سوال ۽ جواب ۾ به هن حقيقت تان پردي کڻڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، جا سندس ڪامياب فڪر جو نشان آهي.

سندس سرائڪي ڪلام به، سنڌي ڪلام وانگر رَسَ ڀريو ۽ فيض جو ڀنڊار آهي، اهوئي قلبي واردات جو جوش ۽ جذبو آهي. محبت جي سودي جي قيمت، سندس نظر ۾، عاشق جي جان جي قرباني آهي، جنهن جو اظهار هن جابجا ڪيو آهي. فرمائي ٿو:

سر ڏيوڻ تان ڪهڙا سانگا، صوفي سوپ نه ٿيوي،
وچ ميدان محبت دي، نت ”مئوتئوا“ موت مريوي،
سر سرواهه سجن تون صدقي، تن من گهول گهتيوي،
يار ”مراد“ ماڻيسي سو، جو جنديان مر ڪر جيوي.

ٻئي هنڌ فرمائي ٿو ته:

جي تو طلب ملڻ دي سڄڻان، تان سرڪون نال نه چائين،
اول علقئون ڪرين جدائي، پير پيڇي تون پائين،
ڇوڙي خيال خام خودي دي، مين ڪون مار مڻائين،
جو جينديان سندي جاءِ نهين، بن مويان ”مراد“ اِتائين.

صوفين جي نفيءَ ۽ اثباب جي گت ڪان علحده، هن ڳالهه جو اعتراف ڪرڻو پوي ٿو، ته محبت بجاءِ خود هڪ عجيب حقيقت آهي. پتنگ شمع تي جلڻ لاءِ جيڪر ڪڏهن به تيار نه ٿئي، مگر ان جي اندر شمع جي آگ ڪان زياده روشنيءَ جي لاءِ جلڻ موجود آهي، جنهن جي مقابلي ۾ آگ ۾ ٽپي پوڻ وڏيڪ آسان بڻجي پوي ٿو. هيءُ هڪ اهڙو جذبو آهي، جنهن جي قدر ۽ قيمت جي خبر ان کي آهي، جو پنهنجي زندگيءَ ڪان ان جذبي کي زياده اهميت ڏئي ٿو. شاهه ڀٽائيءَ ۽ نوجوان جت جو واقعو ان جذبي جو هڪ مثال آهي. عرب جي حسن ۽ عشق جي داستانن ۾ اهڙا واقعا اسان کي ڪيترائي ملي سگهن ٿا. ”اصمعي“ ، جو خليفي هارون رشيد جي درباري عالمن ۽ شاعرن مان هڪ هو، هڪ اهڙيءَ اکين ڏٺيءَ ڪهاڻيءَ جو ذڪر ٿو ڪري. هو لکي ٿو ته:

” هڪ ڏينهن مان سير لاءِ گهر ڪان ٻاهر نڪتس، هڪ پٿر تي لکيل ڏٺم:

آ يا معشرالعشاق بالله خبّروا
اذا حل عشق بالفتيٰ ڪيف يصنع

(اي عشاقن جا گروهه، خدا جي واسطي مون کي ٻڌايو ته جيڪڏهن ڪو ڪنهن تي عاشق ٿي پوي، ته ڪهڙي تدبير ڪري؟)

” اصمعي“چوي ٿو تہ مون ان جي جواب ۾ لکيو:

يڊاري هواه ثم يکتم سره
وَيخشع في ڪـُل ألامور و يخضع

(پنهنجي خواهش ۾ نرمي آڻجي، پوءِ ڳجهہ کي لڪائجي، سڀ ڪنهن ڳالهہ ۾ نياز ۽ ادب کي ڪم آڻجي.)

” اصمعي“ چوي ٿو تہ جڏهن مان ٻئي ڏينهن ويس، تڏهن ڏٺم تہ ان شعر جي هيٺان ٻيو شعر لکيل هو:

فکيف يڊاري وَالهوي قاتل ألـفتيٰ
وفي ڪـُل يوم قلبه يتقطع

(ڪهڙيءَ ريت هو پاڻ کي ڇپائي، ڇو تہ عشق جوانن کي قتل ڪرڻ وارو آهي، هر روز ان جي دل ٽڪرا ٽڪرا ٿي رهي آهي.)

” اصمعي“چوي ٿو تہ مون ان جي جواب ۾ لکيو:

اِذا لم يجد صبراً لکتمان سره
فليس له شيءِ سوي الموت ينفع

(پوءِ جيڪڏهن هن ڳجهہ کي ڇپائيندي صابر ٿي نہ سگهي، تہ موت کان سواءِ ٻي ڪابہ شيءِ فائدي واري ٿي نٿي سگهي.)

” اصمعي“ لکي ٿو تہ ٻئي ڏينهن مون وجي ڏٺو، تہ هڪ جوان مئو پيو هو! مون کي ڏاڍو بيحد افسوس ٿيو. منهنجي جواب ۾ هيٺان ہہ شعر اتي لکيل نظر آيا:

” ٻڌم ۽ مون ان جي تابعداري ڪئي، ۽ مري ويس.... منهنجا سلام اُن شخص کي ڏجو، جنهن مون کي وصال کان محروم رکيو آهي! نعمتن وارن کي نعمتون مبارڪ ٿين، ۽ ويچاري محبت واري کي زهر جو ڍُڪ (صبر).“

هي تہ مجازي محبت جي حالت آهي، پر حقيقي محبت جي جوش ۽ خروش جو ڪو اندازوئي نٿو لڳائي سگهجي:

خدا رحمت ڪـُند اين عاشقانِ پاڪ طنيت را.

محبت الاهي جي جوش ڪي ”مراد“ مجازي محبت سان ڀيٽيندي، سڏڙين ڪي هيئن ٿو خطابُ ڪري:

لاف مريندي لڄ نهين آوندي، عاشق نانءُ سڏيندا،
همت هندو دي زن جتلي، تون ڪاهر نهين ڪريندا،
اُو مرَ پوندي مردي اُتي، تون دل دلبر نهين ڏيندا،
پر يار”مراد“ مريسي سوئي، جو جيندي مر ڪر جيندا.

فارسي شاعريءَ جو شهباز، اَمير خسرو پڻ اسان کي ساڳيو مثال ڏئي ٿو:

خسروا، در عشقبازي ڪم ز هندو زن مباش
اُو براءِ مرده سوزد، زنده جانهِ خويش را.

(خسرو، محبت جي راند ۾ هندو زال کان گهٽ نه پئہ: هوءَ ته مردي جي لاءِ پاڻ کي جيئري جلائي ٿي!)

ستيءِ لڪڙيءَ جو رواج اگرچہ انسانيت سوز ۽ مذموم طريقو آهي، مگر هندو عورت جي مستعديءَ ڪي وساري نٿو سگهجي. هوءَ ته هڪ لاش جي مٿان پاڻ کي آگ ۾ اُڇلائيندي ٿي رهي، جنهن جو مقصد اَدنا آهي. مگر عشق الاهي، جو هڪ بامقصد فريضو آهي، ان کان پنهنجي اکين کي ٻوٽڻ ڪڏهن بہ محبت جي راهہ ۾ معاف ٿي نٿو سگهي. ان لاءِ ته اعليٰ عزم جي ضرورت آهي. ”مراد“ ان جي تلقين هيئن ٿو فرمائي:

اَول فرض نماز جنازه، عاشق ادا ڪريندي،
ڏيندي ترڪ تعلق سڀ ڪون، مر تڪبير مريندي،
چشمي عشق حقيقي دي وچ، سر ڏي وضو سريندي،
سي مشتاق ”مراد“ پيڇي وت، ڪيهي قرض پريندي.

”مراد“ اسان جي سامهون الاهي محبت جي تصوير ”منصور“ ۽ ”سرمد“ جي رنگ ۾ پيش ڪري رهيو آهي، جو هڪ ايڏو عظيم نقش آهي، جنهن جي متابعت ۽ تقليد ته پري رهي، رڳو ڏسندي بہ بدن تي لرزو طاري ٿي وڃي ٿو. جيڪڏهن ”مراد“ انهيءَ منزل جو آشنا هو، ته يقيناً هو پنهنجي دور جي ڪاملن ۾ شمار ٿي سگهي ٿو. هو محبت الاهي جو سادو پروگرام هيئن ٿو پيش ڪري:

جي ڪرين رياضت رب دي، تان تون صورت سمجهہ صفاتي
اول مال زڪوات ڏيوين، سر ڪر هٿ ”لا“ دي ڪاتي
روزا رکين غير ڪنون، تان عين ٿيون اَثباتي
جو حج حضور شريف اَتاهين، دل وچ پائين جهاتي
پڙهين نماز ”مراد“ مدامي، رهين ذڪر وچ ذاتي،
تان ملڪ الموت ڪنون جند ڇٽي، حاصل ٿيوي حياتي.

اسلام جي چئن رڪنن ڪي طريقت اندر ڪهڙيءَ نہ خوبيءَ سان "مراد" سمايو آهي. نماز، روزي، زڪوات ۽ حج کان سواءِ، هو جهاد اڪبر کان بہ واقف آهي، جو آهي "ذڪر ذاتي." جيڪڏهن اهي شيون محبت الاهي جي طالب کي حاصل ٿي وڃن تہ هو واقعي ابدي حيات جو وارث آهي. اهڙيءَ ريت سندس سرائڪي ڪلام سچوئي سوز ۽ ساز آهي. محبت جي پيچيده راهن کان دور، هو صراط المستقيم جي صاف سطح تي پنهنجي ڪلام سان وٺي وڃي رهيو آهي. هو قرآن حڪيم جي ارشاد عالي، "لِمَ تقُولُون مالا تفعلُونَ" (اهو ڇو ٿا چئو، جيڪو نٿا ڪريو) کي پوريءَ ريت ڄاڻي ٿو. دنيا جيڪڏهن ابن العربيءَ ۽ امام غزاليءَ جي تصوف جي باريڪين جي مداح آهي، تہ "روحل" ۽ "مراد" بہ انهيءَ ئي راهہ تي گامزن آهن. ليڪن مٿين بزرگن کي سمجهڻ وارا حاصل ٿي نہ سگهيا، پر هنن جي ڪلام جي مٿان بيقدريءَ جو ايترو تہ لٽُ چڙهي چڪو آهي، جنهن جي لاهڻ لاءِ هڪ مضبوط صيقل جي ضرورت آهي. ڪاش، اهو صيقل ميسر ٿي سگهي!

مراد فقير جو هندي شاعريءَ ۾ وڏو درجو آهي. هن ان زبان ۾ ٿورا شبد ۽ "پريم گيان" نالي گرنٿ لکيو آهي، جنهن ۾ عشق الاهي جي ذڪر کي نهايت عمدي پيرايي ۾ ڏنو آهي. "پريم گيان" متعلق دلپت صوفيءَ(1) جي راءِ آهي تہ:

"پريم گيان، ساکيات هيرن جي کاڻ آهي. منجهس هن پريم جي مهما اهڙي تہ ڪئي آهي، جنهن جي ساراهہ ٿي نٿي سگهي. هو ٻهو سکمنيءَ صاحب(2) جي سِڪ پيئي لهي".

هيءَ هڪ ان درويش صوفيءَ جي راءِ آهي، جو سنڌي زبان جو قادر الڪلام شاعر ٿي گذريو آهي. هن حقيقت کان بہ انڪار ڪري نٿو سگهجي، تہ "پريم گيان" تصوف جو هڪ بهترين رسالو آهي، جنهن ۾ پريم جي جوت کي شروع ۾ ستگر جي نگاهہ سان جاڳايو ويو آهي. فرمائي ٿو:

گرو ڪرپا تي اُپجي گيان،
تانتي پائيئي پد نرٻان.
گرو ڪرپا تي ڪال نہ کاءِ،
جنم، مرن ڪا سنسا جاءِ.

(گروءَ جي مهربانيءَ سان سمجهہ حاصل ٿئي ٿي، ان کان پوءِ ئي نجات جو درجو حاصل ٿئي ٿو. جيڪڏهن گرو جي ڪرپا حاصل ٿئي تہ موت ڇاجو؟ ڄمڻ ۽ مرڻ جو خيال ئي هليو وڃي.)

ڄڻ ڪبير جو ارشاد ٿي رهيو آهي.

برهہ جلنتي ديک ڪر، سائين ڪرپا ڪر آئي،
پريم بوند سي ڇڙڪ ڪر، جلتي لِئي بجهائي.

(محبت جي آگ کي جلندو ڏسي، ستگر مهرباني ڪري آيو: محبت جي قطرن کي ڇڙڪي، ٻرندڙ آگ کي وسائي ڇڏيائين.)

مراد، محبت جي وصف هيئن ٿو ڏئي:

پريم بنا جڳ ميت نہ ڪوئي، پريم بنا من پاو نہ هوئي.
پريم بنا آگياني انڌا، پريم بنا سڀ جوٺا ڌنڌا.
پريم پرڪاش ”مراد“ جو هوءِ، سُک اُپجي دک رهي نہ ڪوءِ.

(محبت بنا جڳ ۾ ڪوبہ عزيز ٿي نٿو سگهي ۽ محبت کان سواءِ دل جي ورونهن ٿي نٿي سگهي. محبت بنا جاهل انڌو آهي، محبت کان سوا ٻيو ڪار ۽ ڪم ڪوڙ آهي. محبت جو جلوو جيڪڏهن ”مراد“ تي پوي، تہ سک ملي ۽ دک جو نالو ئي نہ رهي.)

پريم جي حاصل ٿيڻ کان پوءِ مراد جي نظر ۾ طالب جي هيءَ حالت بڻجي پوي ٿي:

سانت چِتُ، پريم آنند سروپ، سڀ گهٽ ديکي اپنا روپ.

(دل کي سڪون ۽ محبت خوشيءَ جي صورت بڻجي پوي ٿي ۽ پوءِ هر جاءِ تي ڪيس پنهنجي ئي صورت نظر اچي ٿي.)

هيءَ آهي ”پريم گيان“ جي اختصار پريل وياکياڻ. هنديءَ ۾ سندس چيل شبد بہ ميناج ۽ رس جو مثال پاڻ آهن. انهن مان ڪي هيٺ ڏجن ٿا:

(1)

سنتوپي ڪي آکتِ کهاٽي،
ڪنهن هڪ جاڻن هاري جاٽي.

نير بنا هڪ نجهر جهرت بن مک پيوٽا پاٽي،
پيوت آپئيا، پريم سک پايا بن رسنا رس ماٽي.
ڪر بن ڪرٽي آسن بن ڌرٽي بن پڳ پد نرباٽي،
بن سروڻ ڏُن سمجهيئي سنيئي اگم آگوچر واٽي.
امورت مين هڪ مورت پر گهنٽي بن نيوٽا درساٽي،
سيس بنا نت تانڪو نويئي شيوا سا پرماٽي.
ڪهئيا سننيا ڪو ئي پار نہ پايا اچرج هي حيراني،
ڪهت ”مراد“ متي جب ممتا جوت ۾ جوت سماٽي.

(اي درويشو، دوست جي ڪهاڻي ڪُڇي نٿي سگهجي. اهوئي ان کي ڄاڻي سگهي ٿو، جو ان جو واقف آهي.)

پاڻي بنا هڪ نهر آهي، جا وهي رهي آهي، ۽ وات کان سواءِ پاڻي پيئڻو آهي جنهن ان کي پيتو، ان کي محبت جو سک حاصل ٿي ويو، بن زبان جي هن اُنَ ميناج کي ورتو.

جتي هٿن کان سواءِ ڪم ڪرڻو آهي، نہ نشست آهي، نہ زمين، بنا پيرن جي نجات جو درجو حاصل ڪرڻو آهي، بنا ڪن جي اُن خوشيءَ جي آواز کي ٻڌڻو آهي، جا ناممڪن ۽ اڻڏٺل حقيقت آهي.

جنهن جي ڪابہ صورت نہ آهي، ان مان هڪ صورت ظاهر ٿي، جنهن جو ڪوبہ مڪمل روپ نظر نٿو اچي. پنهنجو سر وڃائي ڪو اتي جهڪي، اهائي خدمت اتي درڪار آهي.

جنهن ٻڌايو ۽ ٻڌو، ان کي ان جو ڪوبہ سُراغ ملي نہ سگهيو، ڪيڏي نہ هيءَ عجب جهڙي حقيقت آهي "مراد" ، جڏهن دوئيءَ جو هيءُ انديشو گذري ٿو وڃي، تڏهن روشني، روشنيءَ ۾ سمائجي ٿي وڃي.)

مراد فقير هن نظم يا گيت ۾ تصوف جي هڪ نُڪتي کي دقيق فلسفيانہ رنگ ۾ پيش ڪيو آهي دوست جي وصال جي ڪهاڻيءَ کي اهڙي رنگ ۾ پيش ڪيو اٿس، جنهن کي "ايمان باالغيب" جو مشاهدو چئي سگهجي ٿو. پاڻيءَ بنا نهر، وات کان سواءِ پاڻي پيئڻ ۽ زبان کان سواءِ ميناج حاصل ڪرڻ، هي سڀ ناممڪنات ۾ داخل آهن. اهڙيءَ ناممڪن شيءِ کي حاصل ڪرڻ ۾ ڪيڏي نہ ڏکيائيءَ جو سامهُن ڪرڻو پوندو. اهوئي سبب هو، جو انهيءَ کي حاصل ڪرڻ ۾ شوق وارن سر جي قرباني ڏني.

(2)

آپ مون درسن پايا ري ساڌو، آپ مون درسن پايا!
هيرو آمول هي، تاسون لهر لڳايا.

چنچل چِت نهچل پيو ميرو، لعل اَمر پئي ڪايا.
پئي ڪرپا تب ٻنڌن ٽوٽي، ستگور الک لکايا.
آشا ترشنا مٽ ڳئي من ڪي، ملي منگل مايا.
ڪهت "مراد" مٽي جب ممتا، سهجي سهج سمايا.

(اي درويش، مان "پاڻ" مان ئي دوست کي ڏٺو آهي.

هيءُ اهو قيمتي هيرو آهي، جنهن سان "مان" محبت لڳائي آهي. منهنجو بي آرام روح وڃي سڪون جي اندر پيو آهي، ۽ هي خوش خوش جسم غيرفاني بڻجي ويو آهي.

جڏهن ان جي مهرباني ٿي، تڏهن هي بندشون (دنيا واريون) ٽٽي پيون. سچي مرشد اَلک ڏيکاري ڇڏيو.

اُميد جي پياس دل کان متجي ويئي، ۽ خوشيءَ جي دولت حاصل ٿي ويئي. ”مراد“ چوي ٿو تہ جڏهن هيءَ دوئيءَ جو خيال مٽيو، تڏهن خوشيءَ ۾ خوشي سمائيندي رهي.)

هن کان اڳ واري گيت يا شبد ۾ فراق جي تصوير کي چٽيو اٿس ۽ هن گيت ۾ وري وصال جي خوشيءَ کي بيان ڪيو اٿس. مشهور صوفي شاعر، مغربي عليہ الرحمة سچ فرمايو آهي:

گويند ڪ کنه ذات اُو نتوان يافت،
ما يافتہ ايم، ڪنهش مائيم.

(چون ٿا تہ ذات جو ڪُجھہ معلوم ٿي نٿو سگهي، اسان ان کي لڌو آهي، ۽ اسين ئي ان جو راز آهيون.)

صوفي حضرات وڏيءَ جستجو کان پوءِ ان منزل تي پهچن ٿا، جو انهن جو وصال آهي، ۽ اهائي ڪائنات جي خالق جي ڪامل صفت آهي. حقيقت ۾ هيءُ وحدت الوجود جو آخري درجو آهي، پر ”مراد“ جي قول موجب، اهوئي هن منزل تي پهچي ٿو، جيڪو دوئيءَ جي فڪر کي مٽائي ٿو. جيڪڏهن هو ائين نہ ڪري سگهيو آهي، تہ پوءِ محمود شبستري، ”گلشن راز“ جي مصنف، جي راءِ آهي:

ترا گر نيست احوال و مواحيدمشو کافر بناداني ز تقليد

(توکي جيڪڏهن اها حالت ۽ هيڪڙائي ميسر ٿي نہ سگهي، تہ ڪنهن جي اجائي تقليد ڪرڻ سان پاڻ کي بيوقوف بڻجي ڪافر نہ بڻاءِ.)

سچ، محبت جي راهہ ڪا آسان شيءِ نہ آهي. ڪنهن جي مجال آهي، جو بنا ڪنهن حقيقت جي، سراپا جلال سان وصال جي دعوا رکي سگهي!

(3)

ايسا ستگور گيان بتايا،
ممتا ڀاڳي، دوب ترايا.

ڪام، ڪروڌ، اهنڪار مٽايا
”مين“ ڪا جب مول گنوايا
ڀوساگر پار اُتاريا
نريو هويا ڀوءَ نهين وياپي

ستگر شبد گگن ڌُن لاڳي
حد بي حد نا رهي ڪائي
رنگ نہ روپ نہ صورت مورت
ڪهت ”مــراد“ سُنو پائــي ســاڌو

سيل سنتوک گهر آيا،
رام نام رنگ لايا.
گور پُوري پڪڙ چڙهايا،
انحد ناد بجايا.
سوين ڏئار درسايا،
اُوَ گت الک لکايا.
بن نينا ورسايا،
گهٽ مين هــي او گهٽ پايا.

(سچي مرشد مون کي اهڙي سمجهہ عطا ڪئي، جو دوئي پڳي ۽ ٻڌنڌڙ کي تاري ڇڏيائين.

شهوت، ڪاوڙ ۽ وڏائي مٽجي ويئي، صبر ۽ قرار گهر ۾ آيم. جڏهن هٺڻ جي هستي پجي پئي، تڏهن ذڪر الاهيءَ پنهنجو رنگ لاتو آهي.

سچي مرشد وڏي سمنڊ کان پار ڪري، هٿ وني، محبت جي شهر ۾ پهچائي ڇڏيو. ڪوبہ خوف نہ رهيو، نہ وري ڪو خوف پيدا ٿيندو، هڻ وحدت جي ناد کي وڄايو آهي.

سچي مرشد جو اُچار آسماني آواز ٻڌجي ويو آهي، ۽ ڏهين دروازي (ترڪوٽي) ۾ ان جو نظارو آهي. حد ۽ لاحد مٽجي ويئي ۽ هر حال ۾ الک ئي الک ٿو نظر اچي.

نہ رنگ آهي نہ بوءِ، نہ صورت آهي، نہ مورت، اڪين ڪان سواءِ هن اُها نعمت بخشي. ”مراد“ چوي ٿو تہ اي درويشو، ٻڌو، مون پنهنجي اندر ۾ ئي ان حقيقت کي پاتو آهي.)

مٿئين نظم ۾، مراد فقير مرشد جي ضرورت تي پنهنجي خصوصي رنگ ۾ بيان ڪيو آهي. عارف رومي فرمائي ٿو:

قال را بگذار مردِ حال شو
صد ڪتاب و صد ورق در نارڪن

پيش مردي ڪاملي پامال شو،
خفتہ دل را يک دمي بيدارڪن.

(ڳالهين ڪرڻ کي ڇڏ ۽ عمل جو مرد بڻجي وڃ. ڪنهن ڪامل مرد جي وجي خدمت ڪر. سؤ ڪتاب ۽ سؤ ورق جلائي ڇڏ، نند ۾ پيل دل کي هڪڙيءَ گهڙيءَ لاءِ سجاڳ ڪر.)

طريقت جي مرحلي ۾ شيخ طريقت جو رتبو، قطب تاري وانگر آهي، جو رات جو اونداهيءَ ۾ ڀٽڪيل مسافر کي راهه جي طرف رهنمائي ڪري ٿو. هيءَ حقيقت خود پنهنجو اعتراف پاڻ ٿي ڪري. جيڪڏهن شريعت جي علوم جي تربيت لاءِ هڪ ڪامل استاد جي ضرورت آهي، ته طريقت جي راهه لاءِ به هڪ اهڙي ڪامل جي ضرورت آهي، جو ان راهه جو پوريءَ ريت واقف هجي. معرفت ۽ حقيقت جي منزلن تي پاڻ تي اعتبار ڪرڻ، مقصد کي گم ڪرڻو آهي.

حافظ فرمائي ٿو:

قطع اين مرحله بي همرهيءَ خضر مکن،
ظلمات است و بترس از خطر گمراهي.

ڪنهن خضر جي همراهيءَ کان سواءِ هن منزل تان نه گذر، ڇو ته ظلمات (بيخبري) جو پنڌ آهي ۽ واٽ کان ڪُوات وڃڻ جي خوف کان ڏجندو رهه(.

شيخ طريقت، سلف صالحين جي نگاهه ۾ "اوليٰ الامر آهي، ۽ " اوليٰ الامر" ڪڏهن به بي راهه رويءَ جي طرف وٺي نه ويندو.

(4)

موري پيا کو سنيهو ڇا ڪهيو،
ڪيون نهين آوت، ڪاهي کو بيٺ رهيو.

-1مين تو تمري چيري
بالم بديس جاڪي ڦيري
-2وينتي ڪرت تو هي
ٻل ٻل جائون تو پي
-3هس هس گرهه لگائون
جب ملي دک پنجن

ڪاري نه ڪرتا ميري،
سڌ ڪيون نه لهيو.
موهن ملادو موهي،

آڪي مُڪ دکيو.
من ڪي مراد پائون،
سـنــدر ڪــنـئـيــو.

بهرحال، مٿي مراد فقير جي هندي ڪلام جو انتخاب ڏنو ويو آهي، تنهن مان خبر پوي ٿي تہ هو هندي زبان جو قادرالڪلام شاعر هو. هو فارسي زبان جو بہ وڏو ڄاڻو هو، ۽ مرحوم حاجي امام بخش ”خادم“ جي بياض ۾ سندس فارسي شعر جو انتخاب موجود آهي، جنهن جو ڪجھ حصو مون ”تذڪري“ ۾ ڏنو آهي. هت ان مان وڌيڪ چيزون ڏيان ٿو، تہ جيئن ان انتخاب جي بدولت اسين سندس فارسي ڪلام جي نوعيت کان چڱيءَ ريت واقف ٿي سگهون.

غزل

ساقيا ده شراب ناب مرا
گرچہ ام الخباث مي خوانند
بطبيب عشق درد خود گفتم
در ره عشق بہ سبـڪ ساري

ڪہ بر آرد همہ حجاب مرا
نيست ازين صواب مرا
مي خور گفت در جواب مرا
بــار ســر ڪــرده اضطراب مرا

گر رود سر ”مراد“ رفتن ده
نيست پروا چنين حساب مرا.

ترجمو:
ساقي، مون کي شراب ڏي، جيئن اهو سيني پردن کي ڪٽي وٺي.
جيتوڻيڪ اُن کي ”خرابين جي ماءُ“ چيو وڃي ٿو، پر اُن سان منهنجو ڪوبہ واسطو نہ آهي.
عشق جي طبيب کي مون پنهنجو درد ٻڌايو، هن جواب ڏنو تہ خوب شراب پيءُ.
عشق جي واٽ ۾، باوجود تيزيءَ جي، اسان جي مٿان اُن بارَ پريشاني پيدا ڪري ڇڏي آهي.
”مراد“ ، جيڪڏهن سر وڃي ٿو تہ وڃڻ ڏينس، مون کي ڪنهن بہ ريت اُن جي پرواھ نہ آهي.

غزل

دلم درياست ۽ پايان ندارد هيچ ساحلها،

منم غواص گوهر جان ز صد دُردانہ افضلها.
نہ اين دريائي از آب است، نہ آن دُرها صف دارد،
ولي دل مخزن آن گنجـگ بدست آرنـد اکملها.
ندارد همسري خورشيد تابان باتجلي اُو،
کـہ در هــر مه بــدر آيـد نـمي بينند اَحوَ لـُها.
اگر باور نمي داري "وَفي اَنفـُس" بيا بنگر،
کہ آن ســالار ديـــن فرمود در قرآن محفلها.
توئي خودبين اي نادان ز بعدش ماندهء محروم،
وگـر نہ در همہ حــال آن، بتو ياورو شاملها.
چگويم وصف مظهر اُو برون از حد اوصاف ست،
چہ شد گر تو نمي بيني "مراد" آن ديد در دلها.

ترجمو:

منهنجي دل اُن اونهي درياءَ وانگر آهي، جنهن کي ڪي بہ ڪنارا نہ آهن. مان روح جي موتيءَ جو ٽوبو آهيان، جو سوَن قيمتي موتين کان بہ مهانگو آهي.
هيءُ درياءُ پاڻيءَ وارو نہ آهي، نہ وري انهن موتين کي سِپـُون آهن، بلڪ دل اُن خزاني جي کاڻ آهي، جنهن کي ڪي ڪامل ئي هٿ آڻي سگهن ٿا.
انهن جي تجليءَ سان، چمڪندڙ سج بہ مقابلو نٿو ڪري سگهي. هر مهيني چنڊ تہ اچي ٿو، پر ان کي ٿيڏا ڏسي نٿا سگهن.
جيڪڏهن توکي مون تي اعتبار نٿو اچي، تہ پنهنجي اندر ۾ ان کي نهار (وَفِي اَنفـُسڪـُم اَفلاَ تـُبـُصرون)، جو دين جي سردار قرآن شريف جي مجلسن ۾ ائين ٻڌايو آهي.
تون خود پسند آهين، ان ڪري ڪانئس پري رهجي ويو آهين، نہ تہ هو هر حال ۾ توسان مددگار ۽ شامل آهي.
مان سندس اظهار جي ڪهڙي ساراهہ ڪريان. سندس وصفن جي حد ۽ شمار نہ آهي. "مراد" ، جيڪڏهن تون ان کي دل جي اندر نٿو ڏسين تہ ڇا ٿي پيو.

غزل

بدل اگر عاشق شوي، مردانہ شو، مردانہ شو،
شب روز در جو لانگهي، مـردانہ شو، مردانہ شو.
از جاه جم همت طلب، مفتون مشو آب عنب،
تاچند باشــي تشنہ لــب، مـردانہ شو، مردانہ شو.
دنيا عروسي پـُر غدر، زين زن بود خوف و خطر،
اي ده طلاقــش زود تــر، مــردانہ شو، مردانہ شو.
پيراهنِ تن را بدر، دروي نشان يوسف نگر،

جان، ديده دل کن بهره ور، مردانہ شو، مردانہ شو.
طوفان عشق انگيختن، کشتي بدر يا مي زدن،
بانـوح همزانـو شـدن، مردانہ شـو، مردانہ شو.
از عالمي بيگانہ شو، بايار خود همخانہ شو،
از خود ”مراد“ افسانہ شو، مردانہ شو، مردانہ شو.

ترجمو:

اي دل، جيڪڏهن تون عاشق ٿيڻ گهرين تہ همت ڌار. رات ڏينهن ڊڪ ڊوڙ ۾ آهين، ڪجهہ همت ڌار.
جمشيد جي پيالي کان همت وٺ، انگور جي پاڻيءَ (شراب) جو شوقين نہ ٿي. ڪيستائين پياسو رهندين، ڪجهہ همت ڌار.
دنيا فريب پريل ڪنوار آهي، انهيءَ عورت مان خطروئي آهي. جيترو جلد ٿي سگهي، ڪيس طلاق ڏي، ڪجهہ همت ڌار.
جسم جي ڪپڙي کي ڦاڙي ڇڏ، اُن ۾ يوسف (دوست) جي نشان کي ڏس. روح، اک ۽ دل کي اُن سان پرپور ڪر، ڪجهہ همت ڌار.
عشق جي طوفان کي اُٿارڻ جو مقصد آهي، ٻيڙيءَ کي درياءَ ۾ ڦٽو ڪرڻ. حضرت نوح سان گڏ ٿي، ڪجهہ همت ڌار.
جهان کان بيگانو ٿي، دوست سان گڏ رهہ. ”مراد“ ! پنهنجو پاڻ افسانو ٿي، ڪجهہ همت ڌار.

غزل

بہ نيروئي قدرت چہ صنعت گري
قلم قدرتت نقش بستہ بر آب
ز پشت اُوري نطفئہ در شکم
کہ پيش از تولد شدن آن پسر
چو پرورده شد بچہ با عزو و ناز
يلطفِ تو چون در بـلاغت رسيد

کہ کس را نباشد بتو همسري
تو بي مثل صورت جهان آفري
تو آن نطفہ را در شکم پروري
زخونگ بہ پستان تو شير آوري
نهي در دلش نور دانشوري
بـروي زميـنـش دهـي سروري

چو از خود دهد رزق رازق ”مراد“

تو از بهر روزي چرا غم خوري.

ترجمو:

قدرت جي طاقت جي ڪيڏي نہ ڪاريگري آهي، جو ڪنهن کي بہ طاقت نہ آهي، جو تنهنجو مقابلو ڪري سگهي.
تنهنجي قدرت جي قلم پاڻيءَ تي نقش کي چٽيو آهي. تنهنجي صورت بيمثال آهي، ۽ جهان کي پيدا ڪندڙ آهي.
پٽ کان نطفي کي پيٽ ۾ آڻين ٿو، ۽ اُن نطفي کي وري پيٽ ۾ پالين ٿو.
اُن ٻار جي پيدا ٿيڻ کان اڳ ۾، ٿڻن ۾ رت مان کير پيدا ڪرين ٿو.
جڏهن ٻار تمام عزت ۽ ناز سان پلجي وڏو ٿئي ٿو، تڏهن اُن جي دل ۾ عقل جي نور کي روشن ڪرين ٿو.
جڏهن هو تنهنجيءَ مهربانيءَ سان بلاغت کي پهچي ٿو، تڏهن زمين جي مٿان اُن کي سرداري بخشين ٿو.
”مراد“ ، جڏهن تہ رازق پاڻ ئي رزق پهچائي ٿو، تڏهن تون پنهنجي روزيءَ لاءِ ڇو پيو غم ڪائين!

غزل

قدر خود را چرا نمي داني،
ذات قدسي، ڪمال انساني.
خود پرستي مکن کہ خود بيني،
کار کفر است در مسلماني.
اهر من نفس را مقيد کن،
کہ توئي آصفِ سليماني.
عيب خود را اگر شناس شوري،
خود بخود دم زني ”زمن راني“.
در يقينت چو شد خودا ثابت،
”لِمنِ المٰلک“ خود همي خواني.
از خضر آب زندگي مطلب،
کہ تو سر چشمہ آب حيواني.
کُنج عزلت گزين کہ خواهي يافت،
در گدائي ”مراد“ سلطاني.

ترجمو:

پنهنجو قدر ڇو نٿو ڄاڻين؟ تون پاڪ ذات آهين ۽ انسانيت جو ڪمال آهين.

پاڻ تي غرور نہ ڪر، جو اها وڏائي اسلام جي اندر ڪفر شمار ٿئي ٿي.
نفس جي ديو کي قيد ڪر، جو تون حضرت سليمان (نبي) جو آصف (وزير) آهين.
پنهنجي گهٽتائيءَ کان جيڪڏهن واقف ٿئين، تہ خودبخود "مان ڏنو" جو نعرو هٽين.
تنهنجي يقين ۾ جڏهن خدا ثابت ٿي ويو، تڏهن "ڪير آهي بادشاهہ" خودبخود پڙهين.
حضرت خضر کان پاڻي نہ گهُر، جو تون پاڻ آبحيات جو چشمو آهين.
"مراد" ، گوشي نشينيءَ کي اختيار ڪر، تہ فقيريءَ ۾ توکي بادشاهي ملي ويندي.

رباعيات

(1)

آب و آتش، باد و خاک از کہ زاد
در طبع آن اختلاف چون اُفتاد
جوهر اندر جسم آمد از چہ سود
باز گشتن اُو چہ بد حاصل "مراد."

(باهہ، پاڻي، مٽي، ڪنهن مان پيدا ٿيا آهن؟ انهن جي طبيعت ۾ چو اختلاف آهي؟ جسم جي اندر جيڪڏهن جوهر (روح) آيو تہ ڪهڙو فائدو، وري ان جي موٽي وڃڻ جو ڪهڙو مطلب؟)

(2)

از کعبہء عشقبازان رخسار يار بہ
محراب پاکبازان آبرو نگار بہ
احرام عارفان همہ بستند گرد دل
گشتن "مراد" گر دل از حج هزار بہ.

(عشق وارن لاءِ ڪعبي کان دوست جو ڳل وڌيڪ آهي. پاڪبازن جي محراب کان، حسين انسان جو ڀرُوُن وڌيڪ آهي. عارفن دل جي چوڌاري احرام ٻڌو آهي، ۽ "مراد" ! دل جو طواف هزار حجن کان بهتر آهي.)

(3)

دلا! پيرهن تن چاک چاک بايد کرد
بر سرِ ايام خاک خاک بايد کرد
آندم آمد کہ همي خواستم از روز وصل

"مراد" ديدهء جانان پاک پاک بايد کرد.

(اي دل، بدن جي قميص کي ڦاڙڻ گهرجي. هن زماني جي مٿان ڌوڙ وجهڻ گهرجي. مان هميشہ دوست جو وصال گهرندو رهندو آهيان، مون کي دوست جي وصال لاءِ اکيون پاک ڪرڻ کپن.)

(4)

عشق در دل چو چشمہء آبِ حيات
ميخورد خضر وقت در ظلمات
عشق عيسيٰ دم است روح الامين
بل "مراد" عشق قاضي الحاجات

(دل جي اندر عشق ائين آهي، جيئن آب حيات جو چشمو، جنهن مان خضر ظلمات ۾ ڪجهہ پيتو هو. عشق عيسيٰ جو اثر رکندڙ ۽ جبرئيل آهي، بلڪ "مراد" ! هي قاضي الحاجات آهي.)

(5)

کجا شد سکندر، سليمان و جم
و آئينہ انگشتري، جام جم
ازان جملہ حشمت نشانـﮯ نماند
"مراد" گلبگ چين، مخور خار غم

(سڪندر، سليمان ۽ جمشيد ڪٿي آهن؟ انهن جي آرسي، مُنڊي ۽ پيالو ڪٿي آهن؟ سندن دٻدٻي جو ڪوبہ نشان نہ رهيو. "مراد" ! گل چونڊ، ڪنڊن جو غم ڇو ٿو ڪائين.)

مٿيون انتخاب آهي، جو سندس فارسي ڪلام مان ڏنو اٿم. سندس ڪلام جي هن حصي ۾ بہ اُهوئي بيخوديءَ جو جوش ۽ خروش ۽ اُهوئي حقانيت جو ساز ۽ سوز آهي. انسان جي پيدائش، فطرت جي صنعت جو وڏو ڪمال آهي. گوشت ۽ هڏن جو بيجوڙ مجموعو، پلجي، عقل ۽ حڪمت جي نور سان مالامال ٿئي ٿو، ۽ زمين تي سروري حاصل ڪري ٿو. هڪ باڪمال صنعتگر جو هن کان وڌيڪ واضح مثال ٻيو ٿي نٿو سگهي، "مراد" سچ ٻڌائي ٿو:

چو پرورده شد بچہ باعز و ناز
نهي در دلش نور دانشوري
بلطفِ تو چون در بلاغت رسيد
بروئي زمينش دهي سروري

”مراد“ هت بہ اُن ”سروري“ جو ذڪر ٿو ڪري، جنھن لاءِ ٻئي ھنڌ فرمائي ٿو:

قدر خود را چرا نمي دئي، ذات قدسي ڪمال انساني.

ڪمال انسان ئي سندس عظيم ھئڻ جو دليل آھي، جنھن ڪان متاثر ٿي. سندس رتبو اڪثر مبصر ھيئن ٿا ٻڌائين:

در يقينت چو شد خدا ثابت، ”لمن الملڪ“ خود ھمي خواني.

فقير ”مراد“ جي فارسي شاعريءَ جو تخيل سندس ھمعصر بزرگ سرمست سچل سان گھڻي قدر قريب آھي. سرمست ھن جي باري ۾ فرمائي ٿو:

دلا! بيني جمال يار جاني،
بيامد يا رما در صد مظاھر،
گھي در عشق گفتا ”رب اَرني “،

نمودار ست رخ در ھر مڪاني.
ز دريا موجھا شد بيڪراني،
گھي خـود بـاز گفتا ”لن تراني. “

اي دل! دوست جي جمال کي نھار، جو سندس چھرو ھر جاءِ تي موجود آھي.
اسان جو دوست سون نظارن ۾ موجود آھي، درياءَ مان جڻ تہ اَٿاھ موجون اُٿي رھيون آھن.
ڪڏھن تہ عشق ۾ چوي ٿو تہ ”رب پاڻ ڏيکار“ ، ڪڏھن تہ چوي تہ ”مان توکي ڪيئن ڏسي سگھان ٿو“.

” ديوان مراد“ ۽ ”ديوان آشڪار“ مان اسان کي خبر پوي ٿي تہ ارڙھين صدي عيسويءَ ۾ سنڌ ۾ جا صوفيانا لھر اُٿي، ان جي رھنمائي ۾ ڪيڏي نہ يڪسانيت موجود ھئي. ھيءُ منھنجي موضوع کان گھڻو پري آھي، جو مان ان تي پنھنجي تحقيق ھنن ورقن ۾ پيش ڪريان، پر ھن حقيقت کان انڪار ٿي نٿو سگھي تہ ھڪ شمع مان، ٻي شمع روشن ٿيندي رھي آھي، جنھن جي روشنيءَ سنڌ ۾ ھميشہ اخلاق ۽ ڪردار جي بلنديءَ کي نمايان پئي ڪيو آھي. ”حافظ“ سچ فرمايو آھي:

ز انقلاب زمانہ عجب مدار، ڪہ چرخ،
ازين فسانہ ھزاران ھزار دارد ياد.

(زماني جي انقلاب کان عجب نہ ڪاءُ، جو ھيءُ آسمان اھڙن افسانن مان ھزارين افسانا پاڻ وٽ ياد ٿو رکي.)
ليڪن اڄ اھي حق جون صدائون، ۽ تربيتون ۽ محفلون ڪٿي؟

تِلکَ الأيام نُداولها بينَ الناسِ“ --- اِهو وقت آهي، جو ماڻهن ۾ ڦيرائيندا رهون ٿا. زماني جي هيءَ ناپائداري، هردم حيات حاڪم جي لا زوال حڪومت جو غيرفاني دليل آهي.

سنڌي ڪلام

معرفت

(1)

سا مـن سڪ ”مراد چوي، جا پر پتنگن،
اچن اَجلَ سامهان، سِرَ جو سانگ نہ ڪن،
جن ڪي موت مشاهدو، سي رَتي ڪين رهن،
ساعت سين نہ سهن، پاڻ برابر پرَ جي.

(2)

جي اچين تان اچ، اَتِي اچ ”مراد“ مشاهدو،
پسِي پروانن جان، رنگ پريان جي رَچ،
پسي موت مَ مچ، اَتِي سِرَ جي ساٽي سُپرين.

(3)

جي ٻارين تان ٻار، اندر ٻاھ برھ جي،
مٿي مچ، ”مراد“ چئي، ڪئي پتنگن پچار،
تہ جيئري جانب نہ مڙي، توڻي حيلا ڪرين هزار،
دوساڻيءَ دربار، تا مُوا ڪن مشاهدو.

(4)

جي اچين تان آءُ، اَتِي اچ ”مراد“ مشاهدو،
پئہُ تون پروانن جان، مٿي عشق اُهاءُ،
ترس مَ پسي تاءُ، اَتِي سِرَ جي ساٽي سُپرين.

(5)

محبت جي ميدان ۾، ڏيڻ سر ثواب،
جو آڏو عجيبن کي، آهي هئڻ جو حجاب،
مڙُ تہ ٿئين، "مراد" چوي، محبوبن جو باب،
جئن سو گل گلاب، ٿِي(1) پيش ڇڪايو پاتشاهہ.

(6)

جي تون عاشق آهئين، وجي سور وِهاءِ،
سدا سِڪ پرين جي، اندر روح رِهاءِ،
اکين منجهہ "مراد" چئي، کر جانب جي جاءِ،
پل پل ۾ پيو پاءِ، سُرمون سپرين جو.

(7)

جي تون سچي ساهہ، آهي سِڪَ پرين جي،
تہ مُڙج مَ ملامت کون، هيءَ رهبر اُتِي راهہ،
ٻُڌي ٻوڙو ٿيءُ تون، ڪَنين وجهہ ڪپاهہ،
ڪُڇ ڪنهين سان ڪينکي، جا وٽي سا واهہ،
صبر ريءَ صلاح، ٻي ڪانهي مُور، "مراد" چئي.

(8)

جي تون سِڪَ پرين جي، تہ ناحق ڏور مَ ڏُور،
"هُوَ الاول، هو الآخر" ، جيئن سو نيٽين نور،
"هُوَ الظاهر، هو الباطن" ، هر دم آهہ حضور،
ٻيا سڀ فند فتُور، ماري ڪڍ، "مراد" چئي.

(9)

مُئن جي مت، "مراد" چئي، هنئين آڻ مَ هڏِ،
ياندو ڀڄ ڀرم جو، هي نِڪرُ نوڪي چڏ،
تہ ڪُنير ڪچئين گڏ، توکي ٻيهر ٻاري ڪينکي.

(10)

مُئن جي مَتِ، ”مراد“ ، چئي، تون هنئين هڏَ مَ آڻ،
سو نِڪُر نوڪي چڏ تون، جنهن پاندي پيرڙو پاڻ،
تہ ڪُنپر ڪچئين ساڻ، توکي ٻيهر ٻاري ڪينڪي.

(11)

هڪ وار نہ ڏنئي يار، ٿو وايون ڪرين وصال جون،
ڪيئِي نہ قطري جيترو، دل اندر ديدار،
لافون اڳيون لوڪ جي، ٿو هڻين لک هزار،
”لعنت الله علي الڪاذبين“ ، هيءَ ڪوڙن سين ڪار،
جي پُڄئي تہ پار، نہ تہ مني ماٺ، ”مراد“ چئي.

(12)

جئن سو سهس سمنڊ ۾، لهرين(2) لک هزار،
تئن وحدت جي درياهہ مان، ٿيو پيدا سڀ سنسار،
ڄمڻ مرڻ ”مراد“ چئي، پسُ پاڻيءَ جو پارُ،
ٻيو ڪونهي ڏٺي ڏار، آهي سڀ گهٽ نُور نِسهرو.

(13)

ڪهڻي ڪهي سيڪو، پر رَهڻي ڪين رهن،
ذات نہ پُرجهن پانهنجي، ٿا ٻڌيو بات ٻڪن،
سي مَنَ ميرا ”مراد“ چوي، لڪيا ڪين لِڪن،
توڙي ڪوَڙين مڪر ڪن، تہ بہ پارين آهن پڌرا.

(14)

جن کي عشقَ جاڳائيو، سي نيڻين ننڊون ڪئن ڪنِ،
پِي پيالا پُر ٿيا، هٿئون حبيبنِ،
صورت سُپرين جي، اٺ ئي پهر پسنِ،
”مراد“ مرادون تن، پِرَ گڏجِي پوريون ٿيون.

(15)

جن کي منجھہ معراج، آھي حـج ”مراد“ حضور جو،
سي مـکي جا محتاج، ڪامل ٿين ڪينکي.

(16)

وحدت جن وجود، آھي ڪعبو تن جو ڪوڏيو،
سي ڪنھن کي ڪـنِ سجود، جي پاڻ ”مراد“ مـکو ٿيا.

(17)

دنيا ڪارڻ دين کي، ٿو ورسيا وسارين،
ڪـتِـي بازي بانورا، ھٿين ٿو هارين،
ماري مـن ”مراد“ چئي، جي وحدت ڏي وارين،
تہ ھوند جاڏي نھارين، تاڏي سـجڻ پـسين سامھان.

(18)

تـنِ پرين، مـنِ پرين، چِتِ پرين، دل يار،
اندر ٻاھر سـُپرين، وِٿ نہ آھي وار،
اکين منجھہ ”مراد“ چوي، ٻيو ڪونہ قريبين ڏار،
جاڏي ڪريان نھار، تاڏي سـجڻَ پـسان سامھون.

(19)

تون آھين تـئن پرينءَ سان، جـئن پاٽي ۾ ماڪُ،
ڦوڙائو، فراق، توتي ڪونھي مـور، ”مراد“ چئي.

(20)

تون آھين تـئن پرينءَ سان، جـئن پاٽي ۾ پارو،
ھيءَ پـسُ مَر پـسارو، جو آھي مڙو(1) محب، ”مراد“ چئي.

(21)

آئن پھرن مان پھر، ۽ پاءَ پـھر ڪان پيي ڪم،
گھـڙي تان گھـٽو ٿئي، جي دُرس ڪٽي هڪ دَم،
تہ هوند لـهنِـين گوندر غم، محشر جا ”مراد“ چئي.

(22)

اَڪر پڙهي سيڪو، نقطو پڙهي نہ ڪو،
ورق جو وصال جو، ساري سِـڪي نہ ڪو،
معنيٰ ڪارڻ ”مراد“ چئي، هٿ هٽندو پو،
وائي تنهن ڪي وو، جنهن دوست نہ ڏٺو دل ۾.

(23)

ڪـنز، قدوري، قافيہ، توڙي پڙهين نحو صرف،
توهہ مُلن ڪان ”مراد“ چئي، اِيندءِ ڪين الف،
جنهن ڪي هاديءَ ڏنو حرف، تنهن ڪي علم سڀ عيان ٿيو.

(24)

حاجي مـڪي هليا، ۽ ٿا عاشق عرش وڃن،
هـو سير پـسي سرها ٿيا، هـُو ٿا حج حضور پڙهن،
هن تـنَ مـنَ منجهہ طواف ڪيو، هـُو ٿا پورا پـِت پـسن،
سي انڌا ساڻ سـڄن، ڪئن موافق ٿين ”مراد“ چئي.

(25)

هڪ عابد باغ بهشت لئہ، ٿا ياد عبادت ڪن،
ٻيا طالب طريقن ۾، مـُوڙها پسُ منجهن،
ڪي قلبي، روحي، خفي، اخفا، سري نا سمجهن،
مهندان محب ”مراد“ چئي، ٿا حيف حجاب وجهن،
پر آءٌ قرباني تن، جن هي پردا ڦاڙي ڇڏيا.

(26)

"لا" کي لاٿو جن، ۽ ثابت ڪيو اثبات کي،
سي عاشق اولا ۾ آيا، تا نِت نماز پڙهن،
سي ذاتي ذات کي ويجها ٿيا، تا سنمک سجدو ڪن،
سي هر دم پرين پسن، جي "مُوتوا" ٿيا "مراد" چئي.

(27)

هادي! هدايت جو، ڪو پيالو مون پيار،
مستي جا محبت جي، سا مون ذات ڏيار،
وِسرُ ڪِيم "مراد" چئي، مَ ڪي مون وسار،
سا ڪا نظر نهار، جنهن سان تنهنجي رنگ رَچي رهان.

(28)

ڪلمو پڙهي سيڪو، پر پُرجهڻ پري ٿيو،
پڙهي جن پُرجهيو، تن ڪِينو ڪين ڪيو،
"انا احمد" ، "مراد" چوي، وحدت منجهه ويو،
وجي تِت پيو، جِت حقَ حقيقت هيڪڙي.

(29)

ڪلمون قلوب ۾ ، سي هردم حق پسن،
وجي وحدت ۾ پيا، پرَتا سا پرين،
ري الله اکين ۾ ، ٻيو قطرو ڪين سهن،
"مراد" مرادون تن، پِرَ پسِي پوريون ٿيون.

(30)

چڙهي چيتن رنگ، لُنءَ لُنءَ ۾ لالي،
خاوند ريءَ خالي، سُئيءَ پاهو نہ ڏسان.

هئڻ ساڻ الله، عيش نہ عيشن جهڙو،
ڇاجي روءِ زمين جي، شاهي ڪري شاهہ،
پر تنهن ڪان بهتر آهہ، هڪدم هئڻ هوت سان.

سُر سهڻي

(1)

جنهن کي عشق اُٿاريو، سا سانگو ڪري نہ ساهہ،
موٽڻ تنهن کي ميهڻو، پسي دور درياهہ،
جهلِي رهي نہ جهول ۾، ڏي لهرين مٿي لاهہ،
ساهڙ جي صلاح، وجي ملِي مُنڌ، ”مراد“ چئي.

(2)

مٿئي مٿي مهراڻ جو، نہ ڪو آر نہ پارُ،
لهرين ليکو ناهہ ڪو، اُونهو جت اَجهار،
اَڻ تاريءَ کي تار ۾، جئن تارين تئن تار،
منهنجي ساڻ ميهار، ڪج ملاقات ”مراد“ چئي.

(3)

تون تارين تان تارِ، هيءَ اَڻ تارِي مهراڻ ۾،
لکين لهريون لسَ وهن، اوڀارون اوتارِ،
جت ڪپر ڪُنُ ڪڙڪا ڪري، ٻيو آڏي ٻجهي ٻارِ،
اُتِ پرين لنگهائج پارِ، ڪج مون مُهت ”مراد چئي.

(4)

سپرُ سائر هيڪڙو، لهرين لک هزار،
”تون“ جي هن تار مون، پلي ويهہ پچار،
مرجِيو، ”مراد“ ٿي، پيهي ويهہ پاتار،
تان نائي نيڻ نهار، تہ منجهيئي موتي لهين.

(5)

نہ آورار نہ پار، نکو ساھڙ سِيرَ ۾،
ڇا ڪي ڇوليءَ ۾ گهڙين، اَتِي مـَنِ ميهار،
توهي ۾ تڪرار، آهي مـُندا! ”مراد“ چئي.

(6)

تو هِي(3) منجهہ مهراڻ، تو ۾ ماڳ ميهار جو،
دلبر اَتِي دل ۾، ڇو پاڻيءَ وجهين پاڻ،
ويڃي ڪر قريب سان، اندر روح رهاڻ،
تو ساھڙ توئي ساڻ، آهي سڀ ڪنهن مهل ”مراد“ چئي.

(7)

جنهن سِيبائي ساڻ، سيڻهہ ڪنئين سچ جي،
لهر نہ لوڏي(4) تن ڪي، جا گهوري گهـُري پاڻ،
محبت جو مهراڻ، ٿو تاري اڻ تاريءَ ڪي.

(8)

جن ڪي سيڻهہ سچ جي، سي تـُرهي تات نہ ڪن،
ڪڍن نہ ڪاڻِ ڪنيار جي، ڀيلي نہ ڀلن،
رکي روح رضا تي، ٿا طالب تار ترن،
سي محبتي مـِڙن، وڃي محب ساڻ ”مراد چئي.

(9)

ڀيلي تي مَ ڀلاءِ، جو ڪچي مان ڪين ٿئي،
توهہ تنهنجو تـُرهو، ٿو لهريون لـسَ لنگهاءِ،
کهڙو ڀـوءُ ڀـريـُنِ جو، جن ٻيڙي ٻاجهہ سنداءِ،
اچي پرين پاڻ ڀساءِ، ڪر مون تي مـُهت ”مراد“ چئي.

(10)

ترج ڪيم ترسُ، محبت جي مهرياڻ ۾،
پچائيندي پرَ ڪي، خوف مَ پائنئج خسُ،
وينئي ماڻ ”مراد“ چئي، روز رهاٽيون رَسُ،
تون پاڻ پُرجهي پسُ، جو اَتي ساهون ساهڙ اوڏڙو.

(11)

مري جيئن تان منگُ، پيالو پريت جو،
نهوڙيندءِ نڪڙيان، اَتي نينهن نهنگُ،
تاٽي نيندءِ تار ۾، وجهي وحدت وَنگُ،
تون ڏيندي سِر مَ سنگ، تہ پسين محب ”مراد“ چئي.

(12)

جڏهن سُئائين سانير، تڏهن سانير تي سهٽيءَ ڪي،
وَٽڻ ور اُتي ڪري، وجي پئِي وِيرين ورَ،
جا گهڙي ڪر ڪُنن ۾، تنهن جي قادر لهج ڪرَ،
سا نيئي ميڙ ميهر، منجهون مهر ”مراد“ چئي.

بيت سوال - جواب سسئيءَ جا

سوال:

تـتڙ تـتڙ تڪ مَ تور، ۽ ڪيچ ڪڄاڙي ڪي وڃين؟
نڪي هاڙهي هوت ويوءِ، نڪي حـب، هنگورو،
موٽي وڃ ”مراد“ چئي، پوري! منجهہ پنهور،
ناحق ڏيهہ مَ ڏور، اَٿـئي دل ۾ ديرو دوست جو.

جواب:

عاشقن ائين، ڪين سـري ري سڄـڻين،
موٽڻ جا ”مراد“ چئي، تون ڪـئن ٿو ڏسَ ڏِئين،
پيالو پريت جو، جي هٿـئون هوت پئين،
تہ جانڪو ڏينهن جئين، تان ڪوڪون ڪرين قاف ۾.

سوال:

قاف ڪڄاڙي ڪاڻ، ٿي ڪوڪون ڪرين قرب لئہ،
جن پرين لئہ پنڌ ڪرين، سي تان توهي ساڻ،
موٽي وڃ ”مراد“ چئي، اوڳي منڌ اَڄاڻ،
پيهي نهارج پاڻ، اَٿـئي دل ۾ ديرو دوست جو.

جواب:

چي دوست پنهنجي دل ۾، سڄڻ ڏنو جـن،
ويهڻ تِـنن ڪي وهـُہ ٿيو، نڪي سـُک سمهن،
موٽن ڪـئن ”مراد“ سي، محب جِـنن جي مـن،
هڪ تات نہ اٿِـي تن، ٻيو اُڪنڊين آڏو ورين.

سوال:

اُڪندين آڏو ورين؟ سنئون ڏنوسون ڏَس،
محبتن ”مراد“ چئي، شل گهوري لڳي مَ ڪسُ،
دلبر اٿِي دل ۾، رڙهي تنهن کي رسُ،
تہ جڳ پڻ چيئي جسُ، هوت بہ گڏجئي هُتهين.

جواب:

جسُ تنين کي لِکيو، جي جودون جهد ڪن.
گهِڙي لڏائون گهٽ ۾، سندو پير پرينِ،
وَهہ پيا وحدت جي، ٻيون ڏنائون ٻن،
تن سک نہ سالڪن، ويا هي- هي ڪندا حق ڏي.

سوال:

هي - هي هِنئين ۾ ڪجي، تون ٻاهر بات مَ ٻڪُ،
”الانسان سِري وَ اَناسِره“ ، ساري پڙهہ سبق،
”نحن اَقرب اِليہ مِن حبلِ الوَريد“ ، واري پس ورق،
تہ هاري! توکي حق، هوت بہ گڏجي هُتهين.

جواب:

جي هتهين هوت ٿيوم، تان پِي ڏاڍِي ڪنهن ڏُک مڙي،
”الست بربکم“ ، ”قالوا“ ڪن پيوم،
”ڪُل شيءٍ قدير“ ، سڻي سک ويوم،
تهان پوءِ ٿيوم، پسڻ پارُ پرينءَ جو.

سوال:

جي پسين پار پرين جو، تان رڙهج مٿي راهہ،
دلبر اَٿي دل ۾، ڪاڏي ڪنديئَن ڪاهہ،
”ڪل شيءٍ محيط“ سڻج هيءَ صلاح،
ساجن شامل ساهہ، اَٿي محب ”مراد“ چئي.

جواب:

ساجن تؤن سؤ وار، سر صدقو ڪريان ساهہ سان،
تن ۾ اتم تنهن جي، انئي پهر پچار،
جي پاڻ نہ هلين پير ڏي، تہ ويندين هڏ ۾ وار،
توڙي حيلا ڪرين هزار، تان پيي پير پوئاهون نہ ڪٽان.

سوال:

پڌر ڪڻ ۾ پير، هل هِنئين سين هوت ڏي،
تو هِي منجهہ "مراد" چئي، سپيريان جو سير،
سي سپ سڄڻ تنهنجا، جي ڏجهڻ پانيئي ڏير،
وچون لاهي وير، هل تہ پسين هوت کي.

جواب:

جن پروڙيو پاڻ ۾، وريو تن وصال،
ويا تنين ڪان وسري، ڪايا، مايا ڪال،
محو ٿيا محبوب سان، ڪُڇن قيل نہ قال،
سي ڪِئڙا نينهن نهال، محبتي "مراد" چئي.

سوال:

وجي وهاٽي، تو سمهندي صبح ٿيو،
"مُوتُوا قبل انت مُوتوا" ، جاتئي نہ جاٽي،
پاڻ نہ ماريئي پر لئہ، ٿي واتون واڪاٽي،
حيف وجايئي هوت ريءَ، جوپن جواٽي،
هاڙهياٽي هاٽي، پرينءَ منجهہ پروڙ ڪي.

جواب:

آءُ چئي چونديس ڪيترو، ڳالهہ مڙيائي هڪ،
جنهن کي سچي سڪ، سا پسندي پرينءَ کي.

بيت سسئي

(باب وصال)

(1)

وڻي ڪونہ ويوءِ، آهي هوت تنهنجيءَ هنج ۾،
ڇا ڪي ڏورين ڏونگرين، ساٿي هوت سندوءِ،
تو ۾ محب ”مراد“ چئي، نڪي ڪين لِڪوءِ،
پَسُ متان پرين پوءِ، اَٿي پاٽئون پرين اوڏڙو.

(2)

هينئڙي هوت ٿيوءِ، تون ڪيچ ڪُڇاڙ ڪي وڃين،
توسان محب ”مراد“ چئي، سڄڻ آهہ سندوءِ،
وندر ڪين ويوءِ، ڪٽي وَرُ نهارج وَٿِ ۾.

(3)

وندر سي وڃن، جنين وَرَ وڃائيا،
منهنجي محب ”مراد“ چئي، مونهين وَٿ وَسَنِ،
جي پل پل پرين پسنِ، سي ڇو ڏورنِ ڏونگرين.

(4)

سُڏڪيون ڇو سُوَر، ٻڌائين ٻين ڪي،
اوڳي اورج مامَ سان، محبتن مذڪور،
ماندي ٿي مَ ”مراد“ چئي، ڏيهہ نہ اَٿِي ڏُور،
آهن(2) هوت حضور، پر جي پيهي پاڻ نهارئين.

بيت سسئي

(تاڪيد طلب)

(1)

سرتيون سِڪي ساھہ، پڻ عينَ اُداسي اُنَ ري،
پسڻ خاطر پِر جي، روز نهاريان راھہ،
وٽي محب ”مراد“ چئي، ويا آرياڻي ارواح،
آڻين شال اللہ، تہ ڏسيو لاهيان ڏکڙا.

(2)

حجت حبيبن سان، ڪاڻياريون ڪئن ڪن،
جن حق نہ رکيو هوت جو، سي ڇو دعوا دم هڻن،
کهڙو منهن ”مراد“ چئي، وٺي ڪيچ وڃن،
شل اَوَڳڻَ ڳڻَ نہ ڪن، پوي ٻاجھہ ٻروچ کي.

(3)

اُٺي سنبھہ سسئي، پير پنهوءَ جو پسُ،
تان ڪِي ڏورج ڏونگرين، جان ڪي لڳئي وَسُ،
موٽج ڪِيم ”مراد“ چئي، ڇڏي گونگن گسُ،
مَنَ ڪو ڏيئي ڏسُ، سُونهون اِنهيءَ ساٿ جو.

(4)

وَڻ وَڻ هيٺ نہ ويھہ، مرنديnءَ ڪين ”مراد“ چئي،
توڪل جا تنبو اَڏي (1) ڇُلي ڇپر پيھہ،
ڏونگر تنهنجو ڏيھہ، لوچ تہ لهين پِرُ کي.

مومل راڻو

(1)

تون سوڍو آهين سو نہ، جهڙا ٻيا جهان ۾،
ٻيا جي راڻا، راڄيا، تـِرُ برابر تو نہ،
تنهنجو مـٺُ ”مراد“ چئي، آءٌ ڪامل ڪريان ڪونہ،
سـَرُسَ ٿيان ڪون سونَ، جي اچي پارسَ پاسو تون ڏئين.

(2)

تون راڻو تون راڄيو، تون راوَن جو راءُ،
ڪامل قرباني ڪريان، ڪٽي سوڍا سڀ مٿاءُ،
تنهنجو مـٺُ، ”مراد“ چئي، آءٌ لهان ڪانڌ ڪٿاءُ،
عاقلَ اگهڻ آءُ، تہ سرتين سـُڪائون ڏيان.

(3)

سرتين سڪائون، تو لئہ مجيون مينڌار،
آءُ تان انهن ڪي ڏيون ، ويتر واڌايون،
عاقلَ اَرڏيون، اچي منهنجون ميٺ ”مراد“ چئي.

(4)

جئن سو ساھ سرير ۾ ، تئن سوڍو ساماڻو،
ڍَٺ پـٺ وائي هيڪڙي، سڀ راڻو ئي راڻو،
پر جي مون جئن ڄاڻو، تہ پـسو محب ”مراد“ چئي.

عمر مارئي

(1)

عمر ماڻُ مَ ڪر، پسي دَور دَماڪ،
تو پليرا پونءِ ۾ خان ڪپي ٿيا خاڪ،
ڪندءِ موت مٿي ٿي، هاجي سندي هاڪ،
پانئج ڪيم مذاق، ڪٿي باندي موڪ ”مراد“ چئي.

(2)

عمر ڪر مَ ماڻُ، پسي ڪوٽ ڪچهريون،
هي سُڪَ سانگِي سومرا، ڪين هلندءِ ساڻ،
هت وايون ويندءِ وسري، جت پاڪ پچندءِ پاڻ،
نہ تا نيئي ميڙ اُماڻ، ماروئڙن ”مراد“ چئي.

(3)

عمر ماڻُ مَ ڪر، پسي ڪوٽ ڪچهريون،
هوندءِ ڪين هميش، هيءَ دنيا دولت در(2)،
مٿانهين ”مراد“ چئي، ڪٿج نيڪ نظر،
”ڪُل يوم بسرِ“، هي سٽج قول ڪنن سين.

(4)

هن منهنجي حال، جي سڌ نہ آهي سومري،
”وَ نحن اَقرب اليه“ ، واحد ڪيم وصال،
پسي نُور نسوهرو، ٿيڙا نيڻ نهال،
پلي ڪيڙو پال، گڏيا محب ”مراد“ چئي.

بيت نوريءَ جا

(1)

ڪِني ڪوجهِي ڪُوڙِي، نُورِي نماڻي،
هٿئون وٺي جنهن جي، ڪو پيئي نا پاڻي،
سا محلن منجهه ”مراد“ چئي، ٿي مرڪي مهاڻي،
جيلهان سمي سيباڻي، تيلهان سونهي منجهه سرتئين.

(2)

ڪِني، ڪوجهِي ڪُوڙِي، نُورِي نماڻي،
ٿي آئي ڇڏَ مڇيءَ جي، جنهن مون ڪالهه ڪِڪي هاڻي،
اڄ سمي ڄام سهاڳ سان، ڪئي راڻين جي راڻي،
سا مر مرڪي مهاڻي، جنهن سڀ معافيءَ ۾ ”مراد“ ڪيا.

(3)

مر مرڪي ملاحن ۾، نُوري نُوراني،
جنهن جي جهوليءَ چنڊ جهلي پيو، سمو سلطاني،
تنهن معافيءَ ۾ ”مراد“ ڪيا، ٿيا سمي جا ثاني،
جي هئا ڏيهه سدا ڏاني، تن جو ڏيهه اڇي ڏاني ٿيو.

(4)

نُوريءَ، سان نيڻن، ڏيئي رمزون راءُ ريجهائيو،
سمي جي سهاڳ سان، ٿِي جهولي جهروڪن،
تنهن مٿڪي مهريءَ مصري، لاٿِي ملاحن،
سڀ معافيءَ ۾ ”مراد“ ڪيا، ڪٽي ڄام تماچي تن،
سي مر ڪوڏ ڪينجهر ۾ ڪن، جن تؤن لٿا حرف حساب جا.

(5)

هو جي هئا مَ ڪٿ، سي راڻي ڪٽي ڪٿ چاڙهيا،
ريءَ پٽ پهرن ڪينڪي، ٻيو پير نہ ڏين پٽ،
پِيئن مٽ ”مراد“ شراب جا، جن ڪالهه مٽي هئا مٽَ،
سي اڄ ويهي پاسي وَٽَ، وٺن وَٽَ سمي سلطان جي.

ليلا چنيسر

(1)

هيئَن ليلان پانيو هو نہ، تہ مڪر ڪؤنروءَ مَنَ ۾،
نہ تہ هارَ مٿؤن هڏِ هيڪڙي، وارُ ڏئي تنهن تو نہ،
سا نماڻي "مراد" چئي، چاڪون پسي چو نہ،
جنهن جو ڪامل تو ريءَ ڪونہ، تنهن کي دَستون چڏ مَ، داسڙا!

(2)

ويچاريءَ ويساهہ، آيو ڪؤنروءَ جي ڪُوڙن تي،
نہ تہ مَٿي ڪئن مَٽئي تي، محب پنهنجو ماهُہ،
سا نماڻي "مراد" چئي، ڏئي کهڙي ڏاهہ،
جنهن کي ڪنڌي ڪانہ ڪا، والي تو ريءَ واهہ،
تنهن کي لڳ الله، دَستون چڏ مَ، داسڙا!

(3)

جو تو هاري پانيو هارُ، سو تان مٽيو مُور مَڪر جو،
هن ڪؤنرو ڏُتيون ڪيتريون، ليلان لَکَ هزار،
موهي منصوبي سان، نَرُ وني وئي نار،
انهيءَ مهل "مراد" چئي، ويلو اُٿي وار،
نہ تہ موٽي چام چمار، دست نہ ايندءِ داسڙو.

بيت گهاتو جا

(1)

ڪوڙيا ڪُنَ ڪلاچ جا، عاشق جي اچن،
سي عشقَ ڪڇونءَ جي وات مان، موٽي ڪين وڃن،
جن کي موت مشاهدو، سي ڇو نہ ”مراد“ مرن،
آءٌ قرباني تن، جن جيئريءَ جيءُ نہ واريو.

(2)

عاشقَ ڪُنَ ڪلاچ ۾، اچي جي پيا،
سي عشق ڪڇونءَ جي وات مؤن، موٽي ڪين ويا،
مشاهدا ”مراد“ ڇئي، تن مري منجهہ ڪيا،
سي جانڪِيتا جِيا، جن جيئري جيءُ نہ واريو.

(3)

عاشقَ ڪاهون ڪاهہ، ٿا اچن ڪُنَ ڪلاچ تي،
ڪاٺُ ڪڇونءَ جي وات ۾، ٿو لاهي ڪنڌ ڪلاهہ،
پِيئي رَت رڳن جي، مهٽيو ڪائي ماهہ،
سي هُتِ سانگو ڪن نہ ساهہ، جن کي موت ”مراد“ مشاهدو.

بيت سامونڊي

(1)

جنين جي جهاز کي، ساڃا سڙهه سُکان،
ڏَس ڍاڙي ڏيهه جا، معلم ڏي مهندان،
سي ڪٿي آيا خير سان، سفر صاب پيان،
سنڌ ساويرا ڀَڪيا، بندر بار سندان،
سُپي سنگ مٿان، ٿيڙا معاف ”مراد“ چئي.

(2)

جنين جي جهاز کي، سدا لڳي سُواءُ،
ڏَس ڍاڙي ڏيهه جا، ڏي معلم تن مهنداءُ،
سنڌ ساويرا ڀَڪيا، نِڱيا ناکوجاءُ،
تن جي مال مٿاءُ، ٿيا معافي سُنگ ”مراد“ چئي.

بيت پرياتي

(1)

آءٌ ڏڏ، ڏڏان ئي ڏَڏ، ڏڏ نہ ڏڏن جيهڙو،
سٺي آيس سڏ، ڏاتر! تنهنجيءَ ڏات جو.

(2)

ڏاتر! تنهنجيءَ ڏات جو، نڪي آرُ نہ پارُ،
جهِڙُءِ ڪونہ جهان ۾، ٻيو ڏاتارين ڏاتار،
دان مڱان ديدار، ڪر سائل سرفراز تون.

(3)

سائل سٽي آئيو، سپرُ سِرُ سندوءِ،
ڪڏهن ڪونہ ڀُڏوءِ، تہ ڪو هتون موٽيو منگتو.

(4)

سپر تنهنجي سِرَ ۾، نہ ڪا اُج نہ بک،
اچن جي آس ڪري، ڏُور تنين تون ڏک،
لهن سدائي سُک، هت مگّٽهار "مراد" چئي.

(5)

نہ مون ڪُلهي ڪِينرو، ڪيرت ڄاڻان ڪانہ،
تون اجهو ابوجهن جو، مهر پويئي مانَ،
مون تي ڪر "مراد" چئي، عنايت احسان،
جو تون سدا سلطانَ، ٿو نالائق نوازئين.

(6)

مون جيهو ڏڏ ڏيهہ ۾، تو جيهو ڏاتار،
جان چڪاسم چوتار، تان ٻيو ڪونهي مور "مراد" چئي.

(7)

آءٌ اوڳڻ ڳٽيان ڪيترا، جي بيحد ڪون بيان،
پر جان نالو تو رحمان، تان مون ڪونهي وهم "مراد" چئي.

(8)

آءٌ ڳِٽي ڳٽيندس ڪيترا، عيبن اَنت نہ ڪوءِ،
پر صمد نانءُ سندوءِ، تان مون ڪونهي وهم "مراد" چئي.

(9)

اوڳڻ عيبَ آپار، لِکڻ ليکو ناھ ڪو،
پر جان سندوءِ نانءُ ستار، تان مون ڪونھي وھم ”مراد“ چئي.

بيت پورب جا

(1)

نانگا ڇڏ نہ ننگ، تو لائين رڪَ لڱن کي،
توکي ڇٺوسَ ڇوسڻَ جِي، رامَ نہ لڳڙءِ رنگ،
مايا ساڻ ”مراد“ چئي، ڪوڙو ڪيو(1) ڪُسنگ،
ڏوئِي ڏُوڙ نِسنگ، ويئي لڄا نڪري.

(2)

جوڳي تو نہ جڳاءِ، جو تو ڪنَ ڇِيرائين ڪاپڙي،
سامي سانت صبر جي، مَن ۾ مُندرا پاءِ،
سِڪَ سڱي ڪر سچڻا، وينو وير وڄاءِ،
سيلھي سِيل، پريت پٽر، اندر الک جڳاءِ،
لِڱين رک لقاءَ جي، لاھوتي تون لاءِ،
روح ۾ رام ريجھاءِ، ڇڏ ٻاھريان مڪر ”مراد“ چئي.

(3)

جت نانگا نينھن لائين، تت ”نانھن“ بنان ٻيو نانھين ڪي،
ڳوڙھا ڳالھيون ڳجھ جون، ڪاتي ناڳائين،
جي پرجھڻ ڪان پري ٿيون، سي واتون نا وائين،
سي روح ۾ رام ريجھائين، جن جي مالھا ماٺ ”مراد“ چئي.

(4)

گيان گنگا دل دوارڪا، ڪايا ڪاسي، جن،
سي پورب ۽ پڇم جا، چاڪون پنڌ پڇن،
ماري من "مراد" چئي، تا ريءَ تن تيرٿ ڪن،
سي نِت نانگا ناٿ پسن، جن کي گڏيو گر گرنار ۾.

(5)

ترڪ ڏنائون تن کي، ماد ڪيائون من،
سي بابو بديهي ٿيا، ويئڙا منجهه وطن،
لامڪان "مراد" چئي، ڪيا آسڻ آڏوتن،
سي نِت نانگا ناٿ پسن، جي واحد وحدت ۾ ٿيا.

(6)

جي رنگ رتا رام جي، تن ڪالهه چڏي ڪاسِي،
ويئي تن ڪون وسري، چِتوَن چوراسي،
لنگهي پيا لاهوت ڪون، اوڏو ابناسي،
تن جوڳين جاڻون پُنيون، جي هئا پيءُ جا پياسي،
لامڪان "مراد" چئي، ٿيا وحدت جا واسي،
سي سنمک سناسي، وڃي نانگا گڏيا ناٿ کي.

(7)

سُک نہ ڏئي سرتيون، ويراڳين ويراڳ،
لوچي لامڪان ۾، ملڪوتين ڪيو ماڳ،
جيئري مرڻ "مراد" چئي، لاهوتين جو لاڳ،
ڏيئي ڏِيل ڏُهاڳ، وڃي سامي سُهاڳي ٿيا.

(8)

سُکن جو سرتيون، سامين ڇڪيو ساءُ،
هردم هلن هُو ۾، چِت جنين جي چاءُ
منجهه ئي منجهه "مراد" چئي، ڪيو لاهوتين لقاءُ،
تون پڻ تنين ڪاءُ، وڃي سِک تہ سُک پرائيين.

(9)

سامي سي چئجن، جن کي سِڪ سرير ۾،
سي لاهوتي لال ٿيا، جي هُو ۾ هُو هلن،
ماري مَنُ ”مراد“ چئي، ٿا نانگا ناٿ ڀسن،
تون پڻ وڃُن تن، وڃي سِڪ تہ سُڪ ڀرائيين.

(10)

جن لاٿا نِيَرَ ننگ جا، تن ڪِيهو ننگ نانگن،
لنگهي ڪيا لاهوت ڪون، آسڻ آڏوتن،
روح رتائون رام سان، ٻيون وڏائون ٻَن،
منجهہ ئي منجهہ ”مراد“ چئي، ٿا جوڳي جاڳون ڪن،
تون پڻ وڃُن تن، وڃي سِڪ تہ سُڪ ڀرائيين.

(11)

نانگي کي ناسوت، ڪٽي پير ڀَسايو ڀِرَ جو،
تنهن ڪاهوڙي ڪرو پيو، ڏِس منجهون ملڪوت،
سجاتائين سپرين، جاءِ وڃي جبروت،
لنگهيو جن لاهوت، تان ٿيو هو ۾ محو ”مراد“ چئي.

(12)

گهر چورن جي گهَلِ، ۽ ٻاهر سانگ ڪرين ساڌن جا،
مڪر جي ”مراد“ چئي، ڏوڙ مَ منهن کي مَل،
ٿيو ڏئي تن کي، جهيڙي جهٽي جهل،
پاڻ پنهنجو پَل، تہ ٿئين سنگت جوڳو سڄڻين.

بيت متفرقہ

(1)

چاڪِي چِتُ ”مراد“ ڪري، گھاٽو من گھماءِ،
ساري سُرت نِرت جا، ڏينهڪ ڏاند وهاءِ،
تُہ تاري ڪڍ تَنَ مؤن، سِرھ صاف پيڙاءِ،
تهان پوءِ تون لاءِ، لڱين تيل لقاءَ جو.

(2)

ڪر ڪبوتر روح ڪي، دل پڃري پارينس،
سِرھ صاف سُرت جي، چُوٽي چِت وارينس،
پاٽي پاڪ پريت جو، پلپل پيارينس،
هو ۾ محو ”مراد“ ڪري، ٻي وائي وسارينس،
سا ڪا بازي سيڪارينس، جنهن سان وڃي وحدت ۾ پوي.

(3)

نِـڪر ”نانهن“ ڪلهي ڪري، وِڃا سڀ وِڃاءِ،
رياضت جا روح ۾، فڪر ڪر فناءِ،
حال هلي حيرت سين، تون منهن مهندا پاءِ،
عدم منجهان ”مراد“ چئي، ڪنهن ڪي رسي نہ ڪاءِ،
هت ٻـئي جي جُڙي نہ جاءِ، تو پاڻ سجاٽي پاڻ ڪي.

(4)

نِــڪر ”نانهن“ ڪلهي ڪري، ڇڏ تعين تات،
هليو وڃ حيرت ۾، جتي ڏينهن نہ رات،
عدم منجهہ ”مراد“ چئي، جهت ڪانهي جهات،
نفي نڪو اثباب، تو پاڻ سجاٽي پاڻ ڪي.

(5)

تنهن کي سڪل مَ سور، جنهن کي سڌ نہ آهي سُور جي،
جنهن کي ڳهاءُ نہ آهي ڳهٽ ۾، ڀڄ تنهن کان ڏور،
جي وهم پريان جي وڍيا، رهج تن حضور،
هيءُ اَٿِي محبت مُور، ”موتوا“ ٿي ”مراد“ چئي.

(6)

هِتون لوڀي من! لڏي، وڃي پاڙي ويهہ پرين جي،
پڪا پکن سامهون، اوڏا ويهہ اڏي،
موٽي چيڪ ڇڏي، توکي شال ڇڏيندا ڪينڪي.

(7)

هِنَ تـَن ۾ من! مَ ويهہ، جو آهي چوڪس چلهہ چورن جي،
ٻگندءِ ٻگيءَ سان، اَٿئي ٻگ ٻگن جو ڏيهہ،
انهيءَ مهل ”مراد“ چئي، وڃي پکي پِرَ جي پيهہ،
سندءِ سو ساٽيهہ، جنهن ۾ وار ونگوئي نہ ٿئي،

(8)

رهزن نفس نفيءَ سان، توٽي ڪوڙين ڪارون ڪن،
توءِ ڳڻ ڏسي اوڳڻ ڪري، ڏئي ڏهاڙيون ڏک تن،
تنهن کي مار ”مراد“ چئي، جيئرو ڇڏ مَ ڇڻ،
سا ٻيلهہ ڪٽي وجهہ ٻڻ، جنهن مؤن جيءَ جوکو ٿئي.

(9)

توکي معلوم سڀڪي، منهنجو حال حبيبَ،
چئي چونديس ڪيترا، اوڳڻ آءٌ عجيبَ،
پنهنجو قرب ڪريج تون، مون سان ڪرم قريبَ،
جو تو ريءَ تـَنَ طبيبَ، ٻيو ڪونهي مور ”مراد“ چئي.

(10)

اديون مون گهر عيد ٿي، آيم اڄ عجيبَ،
ٿي سِرهائي ساهه کي، لڌي ڪرَ قريبَ،
پسي حال حبيبَ، ڪيو مون تي مهت "مراد" چئي.

(11)

اوڏِي ٿيان نه اَرٽِ، ڪاڻ ڪوريءَ جي نه ڪيان،
هڪ پڇن پڄارن کي، ٻيو هر هر وڃن هٽِ،
مٿيندين "مراد" چئي، ڪوٺ جنهين جي گهٽ،
وَرَ منهنجي وَٽِ، ڪمي ناهه ڪَپڙَ جي.

(12)

پهرين ماءُ جي پيٽ ۾، جڏهن هئڙين نطفو نير،
پاري تنهن پيدا ڪيئين، وجهي ساهه سرير،
تو هون مهند "مراد" ڪيو، تنهن رَت رڳن مون ڪير،
جو اهڙي سڪ سڌير، سو ڪيئن ڇڏيندءِ قوت ري!

(13)

جان ڪر منهنجي جيءَ کي، لڳي عشق لپاٽَ،
تان ڪر هڏ حرام ٿي، نيٽين ننڊ نِپاٽَ،
صبرُ سِڪ وڃائيو، ويٺي پسان واٽَ،
اڪين اُڄ اُساٽَ، اچي وَٺِي ڏيج وصال جِي.

(14)

ويچارا وِرسيا، ويهي ڏيئي وَٽ،
مهندان مرُليڌر جي، پاڻ هٽن ٿا پٽ،
موٽي مهاڏيو ڏي، کن سوالي سٽ،
سو گهڙي نه پسن گهٽ، جنهن ۾ محب "مراد" چوي.

(15)

جتي سوئي جاڻ، جنهن جي جويون ڏين شاهدي،
تنهن سڄَ پِريي سورهيہ جي، ويهي ڪن واڪاڻ،
سائين جهين ساڻ، تنهن ڪي مهت ”مراد“ چوي.

(16)

جئن اُٺَ ناڪيري نڪ ۾، ۽ جت هٿ مهار،
اتي، ويهي ۽ هلي، سر تي ڪٽي بار،
جو جيڏهن تاڻي تنهن ڪي، تڏنهن ترت تيار،
تئن وس وجي پيو يار، منهنجو من ”مراد“ چوي.

(17)

جيلهائي هٿ ڪري هاري، تيلها ڪُني تي ڪارِي،
جر جراٽيو جندڙو، سڀ عمر سارِي،
ڏهاڙي ڏوين جِي، ٿِي مارَ جهلين مارِي،
مري ٿِي ”مراد“ چئي، سڪي قرارِي،
چو ڏاگهہ چڙهين ڏارِي، پڄ تہ چِٽين باهہ ڪان.

(18)

طوطا توڪي کهڙو، اندر قيد قرار،
آءُ اُڏام ”مراد“ چئي، هٿ مارينءِ منجهار،
هيڪر هندستان جا، جي پسين باغ بهار،
تہ موتي سڀ چمار، پير نہ ڏئين پڃري.

(19)

سو ساءُ مِٺايو سڄڻا! ڪو جو واٽون واءُ،
ياري يارن ڪان وئي، مٺي مِٺَ نہ ڪاءُ،
پٺ نہ وٽي پيءُ ڪي، ٻيو پائن چڙيو پاءُ،
سُوجهي سڀ ڪنهن جو، جان لڏوسين تر پاءُ،
تہ هڪ ڏٺي! تو ڏاراءُ ٻي ڪانهي ماڙ ”مراد“ چئي.

(20)

منهنجا مِـنا چِـتَ وِنڍا، دل جا دغا بازَ،
جن کي عادت عداوت جي، ٻـي هڏ نہ ڄاڻن هاڄَ،
پر پٽ گوز گلا جا، منهن تي ڪن ميناڄ،
جن جا اهڙا ڪُوڙا ڪاڄَ، تن کي مُور نہ ڀِس ”مراد“ چئي.

(21)

ٻـن حلوا هالار جا، ور پـڪن جي پـت،
جي سڄڻ هونِ سنگت، تہ ڏکيا ڏينهن نہ ساريان.

(22)

ور پُـسِـي پدمات جِي، ٻن حلوا هالارَ،
جي هونِ هيڪاندا يارَ، تہ ڏکيا ڏينهن نہ ساريان.

(23)

ويا هـنجهہ هـلي، آيا ڪانءَ ڪُـنبن تي
مورن جي، ”مراد“ چئي، مُـرن جاءِ جهلي
چـٻن سان چـلي، ٿي مـينا مقالون ڪـري!

(24)

باري پروردگار ڪيا، وڻ ڪامل ڪـڪاڙين جا،
ٽاريون ٽالپرن جون، ٽيڙيون باغ بهار،
سي مـرڪن شال ”مراد“ چئي، سنڌ صوبي سردار،
جن کي ڏنو ڏيهہ ڏاتار، مر ڪائن خانَ خوشيءَ سان.

(25)

ٽاريون ٽالپرن جون، پرور پوکايون،
دائم تنين دعا جو، اسين پاڙي ٿا پايون،
سي سدائي سايون، جن جي مدد محمد ”مراد“ چئي.

سي حرفي

(الف) اللهُ العالمين، ساراهيان سُبحان،
جنهن قادر ”ڪُنَ فيڪُونَ“ سان، جوڙيو سڀ جهان،
خلافت خلق جي، ڪيائين آدم تي احسان،
تنهن ۾ وڌو روح رحمان، ”مِن رُوحِي“ ، ”مراد“ چئي.

(ب) بدعات ڇڏ تون، خودي خام خيال،
سچو ٿي صاحب سان، اَٿئي وقت وصال،
وَنءُ وهي وحدت ۾، جتي جوت جمال،
”دَع نفسڪَ وَتعالُ“ ، تہ پسين محب ”مراد“ چئي.

(ت) توبهہ ڪر تن ڪون، ڏينس ترڪ تمام،
پردو ڪڍُ پرينءَ ڪون، ننگ ناموس ۽ نام،
”مِن عرفَ نفسہ“ ، ٻيو ڪُڇج ڪين ڪلام،
جو آهي اِسلام، محمدي ”مراد“ چئي.

(ث) ثابت ڪر سچ ڪي، ڪُوڙُ نہ ايندءِ ڪم،
ڪايا، مايا، مال ڌن، دام نہ هوندءِ دم،
ترِ نہ نيندين تنهن مؤن، جو جوڙي ڪيڙءِ جم،
پوءِ غافل ڪائيندين غم، نہ تہ ساجهر سمجهہ ”مراد“ چئي.

(ج) جدائي ڇڏ تون، وٽ پرين جو پير،
هٿ نہ ايندءِ ايهڙي، پوءِ ورونهن وير،
صبح سين مَ سمهہ تون، ٿي هيڪاندو هير،
سُري وڃ سوير، تو منجهہ حضور ”مراد“ چئي.

(ح) حياتيءَ ڏينهڙا، تون پرينءَ گڏ گذار
ماري من "مراد" چئي، وحدت ڏي وِڪَ وار
دلبرُ اُتي دل ۾، دائم ڪر ديدار
ڪٽي نيڻ نهار، آهن سڀ جاءِ سپرين

(خ) خمر مؤن عشق جي، جنين چکي چس،
ويا سپيئي وسري، روح تنين جي رَس،
مِـٺايا "مراد" چئي، محمودي، مجلس،
عام لنگهيائون لس، محو ٿيا محبوب سان.

(د) دلاسو دل کي، ڏنو پاڻ پرين،
وائي ساڻ وصال جي، جيءُ جياريو جن،
"نحن اَقرَب اِليہ" ، آءٌ قرباني تن،
ٻيو سڀ ڏيئي ٻن، آءُ تان ڪريون "مراد" مشاهدو.

(ذ) ذڪر ڪر ذات جو، ٻيا وهم سڀ وسار
راتو ڏينهان روح ۾، پرتئون ڪج پچار
"فاذڪرُوني اَذڪر ڪم" ، سچڻ لهندو سار
جي اهڙا سيڻ ستار، تن کي مور مَ ڇڏ "مراد" چئي

(ر) رياضت رب جي، آهي فرض فنا،
اتي موت مشاهدو، عاشق ٿئين تہ آ،
"موتوا قبلَ اَنتموتئوا" ، آڇج اَمر بجا،
پوءِ هر دم ذوق بقا، وينو ماڻ "مراد" چئي.

(ز) زڪوات ڪڍيج تون، ڪري نفس نفي،
اُتي وقت وصال جو، اچي عاشق ٿي،
سڀ گڻ لائق سپرين، ڪندو توهہ ٽسي،
پوءِ جانڪِي تون جي، ڪونهي موت "مراد" چئي.

)س) سيني ۾ تنهنجي، دل بيت المعمُور،
"ڪل شيءِ محيط"، آهي نسورو نُور،
وينو پڙهه پريت سان، هر دم حج حضور،
تون ڏور "مراد" مَ ڏُور، اَتي ساهئون اوڏا سپرين.

(ش) شراب ونيج تون، صاف هٿئون ساقِي،
پي طهورا تِڪ ڏئي، مؤن من مشتاقِي،
نئين عمر "مراد" چئي، بخشيندءِ باقِي،
مرشد ملاقِي، ڪندءِ پهرئين جام پرڻ سين.

(ص) صبر جو رک تون، روزو اندر روحَ،
هوا، حرص، "مراد" چئي، ڪِڍ ڪٽي وجهه ڪُوهه،
اَنئي پهر پرينءَ سان، وينو ڪر وِرُوهه،
پوءِ هردم سنجهه صبوحُ، عيدون ڪج عجيب سين.

(ض) ضرور "مراد" ڪج، وحدت سين واپار
منجهون حوض حضور جي، وينو وضو سار
منهن محراب پرينءَ جو، نِت نمازَ گذار
تهان پوءِ ٻيهار، توتي ڪونهي حرف حساب جو

(ط) طلب ڪر تڪيو، وحدت ۾ تي ويهه،
ريءَ حقيقت حق جي، ٻيا سڀ مڪر ميهه،
"لم يلِد"، "مراد" چئي، پسج پنهنجو ڏيهه،
سندءِ سو ساٿيهه، جت ناهي ٻيو "نانهن" ري.

(ظ) ظاهر ٻيو ذات ريءَ، قطرو آهي ڪين،
سڀ حقيقت حق جي، ٻولي ٻولج ٻي نه،
"هُو الأول، هُوَ اَلاخر"، سچي ساک سندين،
سو دنيا سو دين، جي تون پُرجهين مام "مراد" چئي.

(ع) عدم مان سپريم، جان واصل ٿيا وجود،
تہ ملڪن امر مڃيو، سڀني ڪيو سجود،
پسي منھن ”مراد“ چئي، ماڻيائون مقصود،
جي ھئا ماڳ اُنھيءَ موجود، وڏا طالع تن جا.

(غ) غين ۾ پانئج غير، ھي عين اُھوئي آھ،
نقطا جي نفيءَ جا، سي ”لا“ سوڌا ئي لاھ،
ثابت ڪر اثبات کي، روح سڃاڻج راھ،
ڏِس ۾ ڏيا باھ، ھي سڀ سُھائي سڄ جي.

(ف) فنا في الله ٿي، پھرين ماڻج پاڻ،
پري پاڻ ۾ پر کي، ساجن تو ھِي ساڻ،
”فاينما تولوا“ ، ”مراد“ چئي، ثابت ڪر سڃاڻ،
مُول مڙين مھراڻ، نہ تہ لھرين ليکو ناھ ڪو.

(ق) قلوب المؤمنين، آھي عرش الله،
مٿي تخت ”مراد“ چئي، پاڻ ويٺو بادشاھ،
وڃي پھتو پر کي، روح سڃاڻي راھ،
پر ھي سانڍ برابر ساھ، ڳالھ پريان جي ڳُجھ جي.

(ڪ) ڪڙو ھڻ قلب کي، لاھ ڪثافت ڪسُ،
اوجر ڏيئي آرسي، منھن پريان جو پسُ،
”والظاھر و الباطن“ ، ٻيو سڀ ڏورون ڏسُ،
ھي عام ”مراد“ ۾ پس، جو ٻي ڪانھي لِڪَ لطيف ري.

(ل) لطف ڪيو سڄڻا، ٻاجھون ٻاجھايا،
نماڻيءَ جي نجھري، اچي پرينءَ پير پايا،
سوَن ورھين جا ڏکڙا، لحظي ۾ لاھيا،
سي شل موٽي ۾ آيا، جي ويا وڇوڙي ڏينھڙا.

(م) مڙوئي سپرين، آءٌ ڪهڙو ڪريان بيان،
عقل اُت اوڏو نہ ٿئي، ذڪر ناهي زبان،
"اَلاِنسان سِرِي" ، سيوئي سبحان،
جامع ڪـُل جهان، آهہ حقيقت حق جي.

(ن) نهايت نانهن ڪا، چوان ڪڄاڙو آن،
بي نمود "مراد" چئي، جنهن جو جسم نہ جان،
سو پرجهڻ ڪان پري ٿيو، لاهيو لامڪان،
هت ماڳ نہ آهي مان، ريءَ هدايت حق جي.

(و) وصال پرين جو، ڪوڙين مان ڪي ڪن،
وايون تن وساريون، واتون ڪين ڪچن،
وجي وحدت ۾ پيا، محب جنين جي من،
سي سونهان ڪين مـُنجهن، جن جو مهدي محب "مراد" چئي.

(هہ) هدايت رب جي، ٿيءُ رهبر سان رهبر،
پسي ڪين پرينءَ ري، "ما زاغة البصرُ "،
يار سڃاتو يار کي، ساڻ يقين نظر،
جئن سو شِير شڪر، تئن پرين مِنا ٿيا پاڻ ۾.

(لا) لقاءُ پرين جو، پلپل ۾ پيو پسُ،
جاڏي ڪاڏي سپرين، خالي ڪونهي خسُ،
"عـرَفت رَبي رَبي" ، راهہ تنهين کي رَسُ،
تون پاڻ "مراد" مَ پس، جو آهي نـُور نسوهرو.

(ء) "الـست بـِرَبڪـُم" ، جڏهن سجدو روح ڪيو،
سڃاتائين سپرين، وحدت منجهہ ويو،
بنا محب "مراد" چئي، پسي ڪين بيو،
وجي تـِتِ پيو، جت نـُور نهايت ناهہ ڪا.

(ي) يقين ڪريج تون، ٻيو ناهه ذرو ريءَ ذات،
اڄ ”مراد“ مشاهدو، ڏاتر ڏني ڏات،
اَٿي ڏينهن الست جو، ويهي وڃاءِ نه رات،
ڪلمو جنين وات، هوندا سي ايمان سين.

عشقيه

ذڪر ذاتي سان رهن جي، مُوران ڪين مُنجهن،
انئي پهر اندر ۾، ٿا نينهن نظارو ڪن،
”فَاذڪُرُوني اَذڪرڪمُ“ آهي ريت چڱن،
دلبر جن جي من ۾، سي ٻاهر ڪين ڏسن،
ري مشاهدي محبوب جي، هر دم موت مڱن،
جي ويا واديءَ وحدت جي، سي موٽي ڪين لڱن،
وحدت جي واديءَ جي، ڏکي واٽ ڏسن،
سانگو چڙهي سِرَ جو، ٻڌن سِرَ ڪفن،
ڏسي ٿاڪ ٺڪر ڪي، ڪڏهن ڪين ڪنبن،
سوريءَ ڏيندي سِرَ ڪي، سالڪ ٿا وهسن.

پهرين منزل

(درد)

پهرين منزل تن جي، گهاٽِي دردَ چون،
بانڪا بيپرواهه ٿي، وڏي هيجَ هلن،
جت حاجت ناهه هلڻ جي، سِر پـِر اُت رڙهن،
تنگ تاريڪي جاءِ جي، ڏسي ڪين پـُلن،
ٻولي ٻولين ڪينڪي، توڙي سـُور سهن،
اندر اورن پاڻ سان، ٻاهر ڪين سـلن،
سختيون ڏونگر جون ڏسي، طالب نا ترسن،
اڪيون پريل آب سان، پر ڳوڙها ڪين ڇندن،
همت ساڻ "مراد" چوي، سي چاڙها سخت چڙهن،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل ٻي

(فڪر)

لنگهي منزل درد جي، جڏهن طالب تيز ٿيا،
سامهـُن پنهنجي فڪر جا، تن رستا سؤ ڏٺا،
هلندي پنهنجي راهه تي، پـِلا ڪين پـُليا،
سي صاحب سرت سمجهه جا، پنهنجي واٽ ويا،
جهاٽي اُنهيءَ جهنگ کي، وحدت تي وڏيا،
ونگيون واٽون عقل جون، اوڏانهن ڪين وريا،
"يـمشـِي في الطريق التصوفُ" ، انهن پـهـِ ڪيا،
پردا سمجهه صلاح جا، تن ڊاهي سڀ ڇڏيا،
دوئيءَ جي درياهه کان، پـتڻ پار ٽپيا،
ڪينو ڪـِنُ اندر مان، تن ڪوري سڀ ڪڍيا،
ڪڍي ڪام ڪروڌ کي، وڃن خوش ڪِيا،

اوندھ جي اُجهراٽين ڪان، مٿي نينهن نِيا،
اوجهڙ ڪان آجا ٿي، مـُرڪن مرد مِيا،
”طالب الدنيا مخنث“ ، سي ڄاڻن حال هڪيا،
طالب العقبيٰ، پرتي پنڌ پيا،
طالب المولا مذڪر“ ، ڳڻن ڳاڻ ڳٽيا،
فائق انهيءَ فڪر سان، روحي رمز رسيا:
محبتي ”مراد“ چئي، سدا قلب ڪڙهن،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل ٽين

(فقر)

چڙي منزل فڪر جي، نُوريـن ڪئي نظر،
ڏنو ڏاهن فـُقر جو، سامهن پاڪ پڌر،
ڪنيو سامِـن سِـرَ تي، ڪيڏو سـُـجَ سفر،
واڍوڙيا واٽن تي، ڪن گينور ٿا گذر،
بـُـکَ بلائون پاڻ سان، نِـتُ سورن جو سمر،
راتيون ڪاٽين رج ۾، ٻڌي پيٽ پٿر،
ڏکي اِنهيءَ حال ۾، ڪِـيا سي خوشتر،
نامرادي نجهرو، جن جو اَنئي پهر اکر،
هاري آب اکين ڪان، ڪن اندر کي اوجر،
راتيان ڏينهان سِـرَ تي، محبت جو مـگـرُ،
ظاهر نماڻا خلق ۾، پر باطن ۾ بحر،
ڪڙو لاهي قلب جو، تن آجو ڪيو اندر،
ڏِسي ڪين ڏُکن سي، آوارو اٿر،
ڪدي چڙيو بت مان، ڏاهن سپ ڏمر،
راضي رياضت ۾ رهن، ڄاڻن ڪين هنر،
وڙهـِي آماري نفس سان، ڪٽن ٿا خيبر،
تن کي اوڏو ڪينڪي، آهي خوف خطر:
سي فائق فـُقر ڪان لنگهي، ٿا اڳتي پنڌ پون،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل چوٿين

(نفي)

منزل ماڳ نفيءَ تي، وجي ڪئي لاهوتين،
هٿي نعرو "لا" جو، سي پاڻون پاڻ وڃن،
نالو انهيءَ ملڪ جو، ٿا نيهي "نانهن" چون،
ڏاها اِنهيءَ ڏيهه جو، ڏاڍو ڏس ڏين،
جي ويا اِنهيءَ ڏيهه ڏي، سي موٽي ڪين ورن،
ڇڏي جار جُسي جو، روحي رمز رسن،
"لاَ اِلٰه" جي لار سان، روز رهاڻيون ڪن،
وڃي پيا ڪُن "ڪِين" جي ڪُنا ڪين ڪڇن،
دانهه ان درياهه ۾، راتو ڏينهن رَمن،
تارون سي ان تار جا، رهيا موج مگن،
"لا خوف عليهم" کي ٻڌي، لٿا پوَ سندن،
اَجهاڳي عميق کي، جهاڳي چوٽ چڙهن،
اُن ولايت واسئا، جت نڪو سڏ سُڻن،
ملڪ اهو آ ماٺ جو، جنهن کي سِڪوتيا سمجهن،
هوڏون هستيءَ جون پيچي، پنهنجو پاڻ پسن،
پولي، پرم ۽ پيد جو، بت پڳو آڏوتين،
ڪيني، ڪامَ، ڪروڌ جِي، رتي ناهه وٽن،
جن نفي ڪيو پاڻ کي، پلا پاڳ سندن:
محبتي "مراد" چوي، سي مري ٿا جِين،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل پنجين

(اثبات)

چڏي ملڪ نفيءَ جو، ويا طالب اثباتِي،
هرجا ديرو دوست جو، تن جهاتي جان پاتِي،
ماري اَماري نفس کي، ٿيا بالا براتِي،
”اِلا الله“ جي اور سان، ڪيائون حاصل حياتِي،
هر جا موج محبت واري، لات لطيفي لاتي،
چشمو آب حياتي مليو، زائل ٿي ظلماتِي،
چوڏر ايڪا ايڪ نظر ۾، وئي دوئي درجاتِي،
منزل حق حقيقت واري، ڪوڙي صفت صفاتِي،
ذات ملي وڃي ذات جي اندر، هرجا هوڪو ذاتِي،
ظاهر حقيقت وارو، ڪنهن حقيقت ڄاتِي،
ماٺ جي اندر منزل تن جي، قرب جي ڪنڌ تي ڪاتِي،
سڌ پڙاڏو وسريو تن کان، ڇيھ لڳو تن ڇاتِي،
چولي اندر تن جي لاتِي، هر دم پريم ڇُواتِي،
ساھ جي اندر سانديو، سانديِن سونهون ساٿِي،
عروج نزول کان اڳتي آهي، عجب عشاق اوقاتِي،
ڪشف ڪرامت ڄاڻن ڪاٿي، مرد اُهي مصلحاتِي،
مُونن ۾ سي موجون ماڻن، چارئي پهر ڇُپاتِي:
لِڪِي الک اندر ۾، سدا ٿا وهسن،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل ڇهين

(وحدت)

مُلڪ نفي اثبات کان اڳتي، وادي وحدت آئِـي،
جت”همه “ جو هوڪو هر دم، ٻي نہ ٻُڌ جي وائِـي،
مذهب ملت اوري اُن کان، منزل جنهن هيءَ پائِـي،
شاهد ۽ مشهود اُتي هڪ، ٻي نہ ڪيرت ڪائِـي،
صاحب واري رمز اها سڀ، ”روحل“ مون سمجهائِـي:
موج ”مراد“هي حاصل جن کي، مانجهي هو مرڪن،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

سرائڪي ڪلام

بيت

(1)

رندان روز الست ڪنون ڪر چايا نينهن نهنگان،
جوت جمال حسن دي وچ پوندي آۓ پتنگان،
سي موت ڪنون ڪيون مڙن، جنهان دي خاطر نال ختنگان،
پر جي منگين ”مراد“ مشاهدا، تان وڃي ملين مست ملنگان.

(2)

ميخانگ شهہ مستاني ٻاجهون، سڌڙيا سهل نہ آوي،
خراباتيان، دي مجلس دي وچ، صوفي ڪيون سماوي،
جو سر رکِ تلي تي آوي، تنهن ڪون جام جڳاوي،
پر گوۓ ميدان اٿاهين، جو ڪٽي سو ڪاوي.

(3)

سر ڏيوڻ تان ڪهڙا سانگا، صوفڳ سوپ نہ ٿيوي،
وچ ميدان محبت دڳ، نت ”مُوتو“ موت مريوي،
سر سرواهہ سڄن تون صدقي، تن من گهول گهتيوي،
يار ”مراد“ ماڻيسي سو، جو جينديان مرڪر جيوي.

(4)

جي لک ڪروڙ ڪرين قرباني، تان مويا مُول نہ جيوي،
پر رندي جام مغان دي هٿون، هڪواري گهن پيوي ،
تہ عزرائيل نہ آويس نيڙي، نت جڳان جڳ جيوي،
”مراد“ مغان دي مجلس دي وچ، ڪنين موت نہ سڻيوي.

(5)

ٹیا ایمان سلامت تان جان زُلف زُنار بڈوسی،
لٹی قفل کفر دی سیی، کنجی عشق کیتوسی،
دستون ساقی ٹیا عنایت، شوق شراب پیتوسی،
"مراد" مغان دی مجلس دی وچ، نوشه ڳول لڌوسی.

(6)

پیر مغان میخانی دی وچ، رندی جام پلایا،
دستون ساقی ٹیا عنایت، رات ڳئی دن پایا،
آب حیات کنون ده چندان، آها سرس سوایا،
"مراد" مغان دی مجلس دی وچ، نوشه الله ملایا.

(7)

چوڑ میست ڳیسُ میخانڳ، توڑ زنار کفر دی،
رندی جام مغان پرَ ڈتا، ساقی حوض کوثر دی،
چٹی جند جواب سوالون، لٹںڳ هول حشر دی،
ٹیا شفیع "مراد" محمد، ولںڳ ورق هجر دی.

(8)

جنهن ڈینهن نورمحمد کون، مین صدقون سجدا کیتا،
تنهن ڈینهن غیر سیو چا ساڑیم، ڈی کر برهه پلیتا،
نور خمارون ٹیا اکئین، جنهان مست پیالا پیتا،
مین "مراد" تنهن ڈینهن چا، دست دامن وچ سیتا.

(9)

عشق شراب ڈتوسی ساقی، پی کر مست ٹیوسی،
دل کعبی وچ بت کفر دی، "لا" دی نال لڑیوسی،
برکت دین محمد دی وچ، وحدت وچ پیوسی،
مالک رضوان دی محتاجی کنون "مراد" چھٹوسی.

(10)

جنهن ڏينهن پير مغان دي هٿون، شوق شراب پيتوسي،
تنهن ڏينهن يار يقين ٿيا، سڀ دل دا شڪ لٿوسي،
چوڏهن طبق ٿيوسي روشن، اڪبر حج ڪيتوسي،
پر ٿيا ديدار ”مراد“ جڏهان ڪر، هڳ سر عرض رکيوسي.

(11)

پر ڪر قدح ڪلال ڏتوسي، روشن جام الستي،
پيوڻ نال وصال ٿيوسي، ڇُٽ پئي دل دي خستي،
رهون هوشيار هميشہ، توڙي مست ڦرون وچ مستي،
ڏي سر يار ”مراد“ ڳڌوسي، سودا دست بدستي.

(12)

جي تو طلب ملڻ دي سڄڻا، تان سر ڪون نال نہ چائين،
اول عقلون ڪرين جدائي، پير پيڇي تون پائين،
چوڙي خام خيال خودي دي، ”مئن“ ڪون مار منائين،
چو جينديان سندي جاءِ نهين، بن مويان ”مراد“ اِٿائين.

(13)

ڪيتي عين عنايت ساقي، ڏتس جام پراٽا،
پيوڻ نال شراب طهورا، دل تون غم سڏاٽا،
لٿي هول حساب حشر دي، يار مليا من ڀاٽا،
سيج وچائي ”مراد“ ستا سڪ، ڏيي سر هيٺ وهاٽا.

(14)

تن مڪا، من مدينا، دل ڪعبا ڪر ڄاڻِي،
رب رسول ڏونهين وچ ٻينگ، نال يقين سڄاڻي،
”من عرف“ نبي فرمايا، بيشڪ شڪ نہ آڻي،
جو حج حضور ”مراد“ اِٿاهين، ٻي سڀ ڪوڙ ڪهاڻي.

(15)

مسلمان مسجد ويندي، هندو پوڄيندي پٿر پاڻي،
اُوه مڪا، اُوه مٿرا ويندي، ايوين عمر وهاڻي،
اڳ دل عظيم عرش الله دا، جنهن وچ جوت سماڻي،
تن من نال ڪرين تِت سجدا، بيشڪ شرڪ نہ آڻي،
جو حج حضور ”مراد“ اِتاهين، ٻي سڀ ڪوڙ ڪهاڻي.

(16)

ڪيا مقصود مسيت وڃڻ دا، جي تون نفس نہ مارين،
من دي ميل نہ ڌووين من تؤن، ول ول وضو سنوارين،
منهن ڪعبي ڏي، سرت سيلاني، سهج نماز گذارين،
لوڪ ريائي ڪري ڪمائي، عمر اَجائي هارين،
پر سڀي فرض ”مراد“ تيون، جي دليون دوست نہ وسارين.

(17)

جي مقصود ملڻ دا هووي، ڪر ڳِهن ساجهر سعيا،
وچ ميدان محبت دڳ، نت رکين قدم سوايا،
اي سودا سر ڏيوڻ ٻاجهون، محض نہ پلي پايا،
پر جيندي مرڻ ”مراد“ سجايا، پيڇي مرڻ اَجايا.

(18)

عاشق نام سڏاوڻ سوکا، پر عشق اٽانگا لاوڻ،
لافان لک مريندڳ، پر هي مشڪل توڙ نياوڻ،
ڪم ڪنهان ورياماں دا، سر رک تلِي تي آوڻ،
پلپل يار پياري هٿون، ول ول آپ ڪٺهاوڻ،
ڪٺني مرغي وانگون در تي، رات ڏينهان تڙڦاوڻ،
هر دم ٻاهہ برهہ دي وچ، مکڻ شِيخ پچاوڻ،
دل اندر ديدار تنهان ڪون، ٻاهرپير نہ پاوڻ،
ڪامل عشق ”مراد“ تنهان دا، ٻيا سڀ ڪوڙ ڪماوڻ.

(19)

نيهي نيهي سيڪو آڪي، پر سِهل نہ نيهي ٿيوڻ،
پهلي نينهن نشاني ايها، جينديان مرڪر جيوڻ،
دستون ساقي آب حياتي، پلپل دي وچ پيوڻ،
تڏان "مراد" مناسب تنهن ڪون، نيهي نام سڏيوڻ.

(20)

جي نيهي وچ نينهن سجن دي، هن رنگ رباني رَتي،
رندي جام مغان دڳ هٿون، پي متوالي متي،
بيپرواھ بڻي تي شاڪر، ڪامل عشق ڪمتي،
زلف زنجير "مراد" تنهان ڪون، پيچ پيچان وچ گهتي.

(21)

نيهي دي دل اندر دونهان، ڪت ڪون دونهان ڌُڪاوي،
نيهي رنگ رباني رَتا، انگ پيوت نہ لاوي،
نيهي نِت رَضا وچ راضي، سهج بڻي سر چاوي ،
نيهي هميشہ "مراد" سجن ڪون، ويک سيو سک پاوي.

(22)

اول فرض نماز جنازي، عاشق ادا ڪريندي،
ڏيندي ترڪ تعلق سيڪون، مرُ تڪبير مريندي،
چشمي عشق حقيقي دي وچ، سر ڏي وضو سريندي،
سي مشتاق "مراد" پيچي وت، ڪيهي قرض پريندي.

(23)

عاشق چشمي عشق وچون، سر ڏي وضو سنوارن،
ترڪ ڪرن تِديران سيئي، مر تڪبيران مارن،
دل بيت الله دي وچ هردم، نال نماز گذارن،
عشق امام "مراد" جنهان دا، سي ڪيوين وقت وسارن.

(24)

مک مهتاب سجن دا قبلا، زلف غلاف سنواري،
هن ابرو محراب عجائب، چشمان نور نظاري،
عشق امام، "مراد" جماعتي، نت نماز گذاري،
سيي فرض قبول ٿياسي، ڏني يار پياري.

(25)

سهج مسيت، صبوري، ستر، سيل، سنتوک مناري،
مک محراب، تي سنوات مصلا، سکمن وضو سنواري،
مير سکر منبر تي چڙهه کر، "انحد" بانگ پکاري،
عشق امام، "مراد" جماعتي، نت نماز گذاري،
سجدي سهو نه پوگ کڏهان، نکو وقت وساري،
سيي فرض قبول ٿياسي، ڏني يار پياري.

(26)

زاهد زور رکي ظاهر تي، باطن کنون بيگانا،
پارسائين دي پردي جنهن کون، سمجهي نا نادانا،
ڏينهن دا انڌا مول نه ڏيکي، دوست وَ سي هر خانا،
پير مغان دي مجلس ٻاجهون، ها رڳيا حيوانا،
"موتوا" مورک مول نه ٿيوي، کِنان ڏونهين جهانا،
يار "مراد" مليا ميخاني، شکرانا صد شکرانا.

(27)

واعظ کري بيان نصيحت، ظاهر وچ زماني،
محشر دي مذکور کنون، کوئي هول پيا حيواني،
"ضعطوا" فرقان نه سمجهي، غرق ٿيا غمخاني،
يار "مراد" مليا ميخاني، شکراني تي شکراني.

(28)

سيکوئي عاشق نوشه دا، کيا داني کيا ديواني،
هک ٻيني پڙهن مسيتيان وچ، ٻي مست رهن ميخاني،

کي کعبي کون ڏيوَن سجدي، کي وجن بتخاني،
سوئي وستي دي وچ وسندا، سوئي وسي ويراني،
جهر جهنگ يار ”مراد“ مليوسي، شکراني تي شکراني.

(29)

جي کرين رياضت رب دي، تان تون صورت سمجهہ صفاتي،
اول مال زکوات ڏيوين، سر کر هٿ ”لا“ دي کاتي،
روزا رکين غير کنون، تان عين ٿيوَن اثباتي،
جو حج حضور شريف اِتاهين، دل وچ پائين جهاتي،
پڑهين نماز ”مراد“ مدامي، رهين ذکر وچ ذاتي،
تان ملک الموت کنون جند ڇٹي، حاصل ٿيوي حياتي.

(30)

شربت موت پيالا ساقي، سڀ کنهون کون ڏيسي،
شاهہ گدا سنيال نيسي سيکون، هکو کونہ ڇڑيسي،
پر جنهن ساهہ سنيال سجن کون ڏتا، تنهن کون کون مريسي،
يار ”مراد“ جنهان دي جهولي، سا نت ذوق مٹيسي.

(31)

شربت موت، پيالا ساقي، ڏيسن سڀ کناهان،
شاهہ گدا نہ ڇٹسي کوئي، کرن توڑي لک دانهان،
پر جيکو جينديان مر کر جيوي، مين قربان تناهان،
يار ”مراد“ پيو تنهن جهولي، ڏي ٻئي ڳل ٻانهان.

(32)

شربت موت، پيالا عاشق، پيندڳ نِت نماٹي،
ساهہ سنيال ڏتوسي تنهنکون، جنهندي دست وکاٹي،
هر دم نال وصال کريندي، ڳهلا لوک کيا جاٹي،
يار ”مراد“ جنهان دي جهولي، رب پي سي ئي ياٹي.

(33)

گردش دور فلک دا هنر، کوئي علاج نہ ڄاݨي،
توڑي لک طبيب مڑن، سڀ افلاطون سياݨي،
تان بي شهہ سليمان، سکندر جيهي، صاحب چوڙ سڏاݨي،
فلکي مار فلک دي نيتي، نانگي گئي نماݨي،
پر يار ”مراد“ ڏيون جند جينديان، چوڙ نِکمي ماݨي.

(34)

همت ڏيک هندو دي زن دي، کيها کم کريندي،
جو ٻولي سو پالي اپنا، پيچا پير نہ ڏيندي،
سيج وانگر چڑهہ ٻهي چکيا اُتي، مرݨ قبول کريندي،
سترُ جهولي رک صدقي ٿيندي، جيندئين جان جليندي،
وچ ميدان محبت والي ”مراد“ ويندي گوءِ مريندي.

(35)

لاف ماريندي لڄ نهين آوندي، عاشق نانءُ سڏيندا،
همت هندو دي زن جتلي، تون کاهر نهين کرَيندا،
اُو مر پوندي مردي اُتي، تون دل دلبر نهين ڏيندا،
پر يار ”مراد“ مريسي سوئي، جو جيندئين مر کر جيندا.

(36)

جي دل ويندي وحدت ڏي، عادت وڃݨ نہ ڏيندي،
ٻچ هزار، هزاران خطري، رهزن راهہ مريندي،
غول بيابان وانگر کڑي، کٻي سڄي سڏيندي،
هادي حق ”مراد“ جنهين دا، سا دل وچ ديدار کريندي.

(37)

يار يقين جنهان دا هويا، سي اَٹکي رهن نہ عادت،
روح دي راهہ روان ٿي، وڃ سالک پوي وچ وحدت،
اُلٹي آپ ”اناالحق“ هوئي، کنهن دي کرن عبادت،
محض ”مراد“ محقق کڻون، هي ڏيوݨ سر سعادت.

(38)

سِرَ ڏتي سِر حاصل هوئي، دل ڏتي دل جاني،
روح ڏتي دل روح ٿيوي، ”سبحاني اعظم شاني “،
قطرا وج پيا وچ قلزم دي، هويا بحر حقاني،
ٿيا محيط ”مراد“ وهم وچ، رهندا لا مکاني.

(39)

نين سوداگر دلبر سودا، عشق دلال ڪيتوسي،
سِر سرواهه سيو وچ سودي دي، تن من نال ڏتوسي،
مليا دوست، مِٽي دلگيري، سودا ساب پيوسي،
رب سبب ”مراد“ ڪيتا، جو ڪک ڏئي لک ڳدوسي.

(40)

دل درياهه، محبت ٻيڙا، ڪوُها توکل ڪيتا،
ٻڌُ سکان صبر دا محکم، سڙهه همت دا سيتا،
معلم وچ وطن ديسونهان، ڪامل مرشد ڪيتا،
مال ”مراد“ يقين تنهين وچ، صحيح سلامت نيتا.

(41)

چوراسي لک پجري دي وچ، هکو ٻولڻ هارا،
تنهن نرمل نوري طوطي دا، نِڪو انت نہ پارا،
يانتو يانت ٻوليندا ٻولي، روپ ورن سڀ نيارا،
کاوي پيوي موجان ماٽي، کون ”مراد“ ويچارا.

(42)

آپ ڪنون لک ٻينا آپي، ڪنهن نا آپ لڪائي،
آپي ٻينا ويکي سيڪجهه، اندر آپ الائي،
دل دي تخت اُتي چڙهه نوشهه، هر دم حڪم هلائي،
هي اول آخر، ظاهر باطن، ٻي دي جاءِ نہ ڪائي،
ڪيا وچ ”مراد“ ويچاري دا، جو ناحق نانءُ ڳٽائي.

(43)

تن من دي وچ تونهين تون، ڦر تن من تو ٻن ناهي،
دل دي اندر ديرا تيڏا، هئين تحقيق اَتاهين،
آپي کاوي آپي پيوي، سڀ رس سنجهه صباحين،
منهن ٻوليندا، ڪنين سڻيندا، نيڻين نال نگاهين،
”مراد“ ڪنون هڻ ڪيون ڪرِ لڪسين، جو لڌڙا جاءِ ٻجائين.

(44)

تن پي تئين تون، من پي تئين تون، سر پي گهول گهمائين،
هڪ پل پاسي مُول نہ ٿيوين، نِت اکئين نال وکائين،
سيج سُتيان ڳل ٻانهن سيراندي، ماڻي سک سدائين،
دلبر دل ديان لاهين سِڪان، سڀ ”مراد“ پڄائين.

(45)

دل دلبر ٻن رهندي ناهي، آپي عشق لئيوئي، درد چيوئي،
وچ بند دامِ زلف دي وچ، قابو قيد پيوئي، سک ڪيوئي،
نت مريندڳ ناز نينان، دي ڪيتا پيش آيوئي، جوي ٿيوئي،
پر غبغب دي وچ مار غوطا، جي يار ”مراد“ مليوئي، بخت وليوئي.

(46)

درد سهڻي دلبر دا مين تان سَوَ سک ست ڪر چايا،
مِٽ ڳئي خام خيال خودي دي، جان دل اندر آيا،
شالا هووي هميشہ نوان نِت روز بروز سوايا،
برڪت نال ”مراد“ جنهين دي، نوشهہ الله ملايا.

(47)

درد نهين ڪو دارون دل دا، جو پيوي سو جيوي،
جي روز چکن رمز خماري، مرون هميشہ ڪيوي،
مِٽ وڃن سڀ مستي ۾، ڏي مستي حق ليوي،
يار ”مراد“ وسي وچ ويڙهي، جو ڪو عاشق ٿيوي.

(48)

درد دوائي محبوب جنهن ڪون، عشق طبيب ڪِوائي،
رَتي روي نہ رهي اندر وچ، غير گمان وجائي،
"مئين" دا پڙدا ڦاڙ ڪرا هڻ، اکين "عين" وِڪائي،
يار "مراد" وسي وچ ويڙهي، جو ڪو جهاتي پائي.

(49)

"مئين" ڪون سمجهہ تہ "مئين" ڪون پائين، جو "مئين" وچ "مئين"،
"مئن" دي وچ ملين تون مئين ڪون، ڍونڍ نہ سجيان جائين،
"تون" وچ "مئن" تي "مئن" وچ "تون" ، جا دل دا غير وجائين،
"الانسان" ، "مراد" سڃاڻين، "مئن" وچ "مئن" ملسائين.

(50)

سيڪو لوچي ساڏي ڪون، تي اسان چوري چائي،
رستي چوڙ پيا سي جهنگل، سائين سڄ وسائي،
پيران ٻاجهون پنڌ ڪيتوسي، هٿان ٻاجهہ ڪمائي،
سمجهين ملڪ "مراد" امولڪ، ياڳا پراپت پائين.

(51)

ننڏڪ لوچن سنگي ڪون، تي نيهي ننڏيا چائي،
جنهن ملامت وچ سلامت، سا اوهہ پيلي پائي،
سڻ ڪر سمجهہ جواب نہ ڏيندا، ويندا ڪنڌ وَلائي،
پر چائي گوءِ "مراد" جنهين، مڻ ڪو مار منائي.

(52)

جنهن دا ڍول سلامت هووي، ساڪت ڪارڻ ڪتي،
ڦِري البيلي، راج ڳهيلي، چرخي تند نہ گهتي،
ڏيهون اڳي ڦري، رکي رنگ برنگ رَتي،
جنهن مهر "مراد" خضر دي، ياڳ تنهين دي متي.

(53)

ايوين ماڻ ڪرين نا ڪوڙي، ڪتڻ مُول نہ چوڙين،
ويک سهاڳ نہ ڪيجئي حجت، هوند ڪنون منهن موڙين،
چيتي نال قرائين چرخا، هِڪا تند نہ توڙين،
هو حليم ”مراد“ هميشہ نال ادب هٿ جوڙين.

(54)

نا مئين رنگ نہ روپ نہ صورت، نا مئين ڪيرت ڪائي،
نا مئين سرخي سُرما پايا، نا مئين ميندي لائي،
نا مئين مڪيا چڪيون چندن، نا مئينڊڙي ڳنڊائي،
نا مئين هار سينگار بنايا، نا مئين ڪران ڪمائي،
ڪَل ڪُلکين سيئي مئين وچ، ڪت ڪون ڪران وڏائي،
پر جنهن تي مهر ”مراد“ خضر دي، جي سهاڳڻ سائي.

(55)

جيڪو ڄاڻي مئين ڪڇ ڄاتا، ڄاڻ نسي ڪڇ ڄاتا،
جنهن ڄاتي وچ ڄاڻ نہ پايس، سو ڄاتا ٿيا ناڄاتا،
پر ڄاتا ڄاڻ ”مراد“ تهين، جنهن اڻڄاڻا ڪر ڄاتا.

(56)

وچ ميدان محبت دڳ، جي عاشق آۓ وِڪاڻي،
اندر عيش ”مراد“ تنهان ڪون، ٻاهر قِرن ڪوُماڻي،
درد منداں دا درد مندان بن، ڪهڙا قدر سڄاڻي،
ڳڙن ڄاڻي يا ڳڙ دي لذت، ڳُڙ کاوي سو ڄاڻي.

(57)

سنگي سو جو تن من سنگي، سک رهي يڪرنگي،
تنهن سنگي ڪون ڏي نہ سنگين، جڳ سنگي سر منگي،
بن يڪرنگِي ڪيها سنگي، بن سنگي ٻهۓ سنگي،
مورک سنگ ”مراد“ نہ ڪيجئي، فرق رهي فرسنگي.

(58)

بيوفائي ڪار زنان دي، مَردان وفاداري،
جي لائين تان سِر ڏئي چاهين، توڙ نباهين ياري،
ڪُوڙي قول نہ ڪرين ڪڏاهان، پاس سخن سچاري،
سي وريام ”مراد“ ٻيان ڪم، ڪرن نہ جِند وِساري.

(59)

ايھہ رن نال جنهان دي ياري، سو ڪيونڪر رب پاوي،
روڳي راون ڪيتا رن سوگها، چمڙي تڳ دل لاوي،
ڪوڏي بدلي لعل لڪيڙان، نامعقول مَٽاوي،
سو زن مريد ”مراد“ اسان ڏي، مولا مُنهن نہ لاوي.

(60)

دنيا دنيا سيڪوئي آکي، دنيا نهين اڳ ڏُتي،
اڳ رنڍڻ رن راھہ نہ وڃين، ڪُتليان ڪڍي مُتي،
جنهان نال نڪاح پڙهيايس، تنهان سنگ نہ سُتي،
گهَتي وير وڙهائي ڪُتي، ڪَتي ماھہ دي ڪُتي،
پر لاھہ ”مراد“ مڙهين منهن تي، پيران دي جُتي.

(61)

دل وچ درد نهين دلبر دا، عشق نہ چُوچي لايا،
ٻاهر ويس فقيري دا، تي من وچ مقصد مايا،
چوڙ توڪل تڪيا رب دا، ٻي لڄي لڄ وڃايا،
جنهن دنيا ڪارڻ دوست وساريو، ساتا ڪوڏي ڪم نہ آيا،
يار ”مراد“ ڪٿوري دا سَٿِ ڪر، چا ڪِني ڪاري چايا.

(62)

دل وچ درد نهين دلبر دا، عاشق نانءُ سڏايو،
چت وچ جُوتي، سِر تي ٿوپي ڪرڪي بيڪ وڪايو،
نانگا ٿي ڪر، ننگ نہ چوڙيو، اُلٽا ويس لڄايو،

ساري عمر ”مراد“ مڪر ڪري، حارص هٿ ڪيا آيو.

(63)

جو ڪجھ ڪتڻ واليان ڪيتا، سو مئن ڪت نہ ڄاڻان،
ڪامل ڪانڌ ڪڃين مئن ڪون، هينئڙي مي هرساڻان،
ماڻ ”مراد“ ڪيها تنهن سيتي، جنهن هٿ جيءُ وڪاڻان.

(64)

جي تون عاشق ٿيوين مئن تڳ، مئن معشوق ٿوائين قولهہ ڀهائين،
جي تون معشوق ٿيوين، تان مئن تو سيتي دل لائين جِنديان تائين،
جي تون سيج أتي چڙهہ آوين، تان مئن سهج ڪنون ڳل لائين سؤ سک پائين،
وس ”مراد“ پيا وج تيڏي، سڻ تان سچ آکائين سهڻا سائين!

بيت هير رانجهو

(1)

مئن تان ويسان جهوڪ رانجهن دي، توڙي لوڪ ڪري لک حيلا،
مئن مشتاق ٿي هان تنهن ڏينهن لاڪون، جڏان چوڙيم ڪُڙم قبيلا،
ڪامل عشق حقيقي ڪيتم، وچ وڪيل وسيلا،
جنهن مئن ڪون آڻ "مراد" ملايا، سو رانجهن رنگ رنگيلا.

(2)

جنهن ڏينهن روح ڪيتي رب پيدا، تي ڪاني قلم، مس سياهي،
لکيا انگ ازل دا ميان رانجهو نال تڏان، ڪيڙان خبر نہ آهي،
روز ميثاق "مراد" آساڏي، روح ڳدا سنگ ماهي،
ٻنهان ڪون وَرِ ماءُ پي ڏتڙا، پر ميڪون آپ اِلاهي.

(3)

درد جنهن دا تنهن در تون، ڇوڙ نہ هرگز ويسان،
هڪ دل آهي، لُٹِ رانجهن نيتي، ڪيڙان ڪون ڪيا ڏيسان،
رنگپور شهر شيطاني ويڙها، تنهن ڪو ڇُوچي لاءِ سڙيسان،
ذات ڪيڙان دي وچون مئن، هِڪو ڪانہ ڇُڙيسان،
ڏي ڳل ٻانهن "مراد" ماهي ڪو، مئن هر دم ذوق مُٹيسان.

(4)

جيڪر وس لڳا پي ميڏا، ويري ڪُل مريسان،
ماءُ ماسي تـڳ پيڻ پاڄائي، رانجهن هٿ و چيسان،
وِير پرا تـي ٻابل چو چڪَ بڌ ٻانهي ڪر ڏيسان،
ذات ڪيڙيان دي وچون مئن هِڪو ڪانہ ڇُڙيسان،
ڏي ڳل ٻانهن "مراد" ماهي ڪون، هر دم ذوق مٹيسان.

(5)

مین تان ویسان جھوک رانجھن دي، توڑي لوک گھتي لک وَ لـي،
کٻاسر چوچک چندا، ھک جھیڑي ٻیا جھلـي،
ماءُ مراد ملالي وانگر، ول ول اڳون وَلي،
مین تان ویندي طرف رانجھن دي، ”مراد“ میڈي سوݨ سپ سولـي.

(6)

تن من تخت ھزاري دي وچ، ھِکوئي رانجھن وَسـي،
لُون لُون دي وچ کیتس دیرا، ڈي رمزان دل کسـي،
کیڑیان خالي ڈي نیکالي، ھک مُئي ٻي نسـي،
ڈي ڳل ٻانھن ”مراد“ ماھي کون، ماٺـي سک سھسي.

سي حرفي

(جهولڻو)

(الف) الله دل نال هميشہ ياد ڪر،
جان جان دم جيوين، تان تان تون نت ڏر:
لا ابالي درگاهہ نہ ڄاڻين خندگي،
تن من نال "مراد" ڪرين نت بندگي.

(ب)   بديان سٽ گهت، چڱائي هٿ ڪر،
سودا سمجهہ وهائين، ويسين ول نيٺ گهر:
ويک متان مورک وڃين مول کوهہ،
سنجڻ نال پارس، سون ڪرين وت لوهہ.

(ت)   توبهہ تقصير ڪنون ڪر بار بار،
نفس نحس دي نال نہ ٿيوين يار غار:
ڇوڙ صباح، سٽ آيهہ مايا، مال، زر،
پهتي موت "مراد" ڪرين، سو اَڄ ڪر.

(ث)   ثابت ڪر ڄاڻ سڄاڻ حق تون،
سڀ گهٽ سرجڻهار، نہ آڻين شڪ تون:
جي دل ڏيکين کول تہ نرمل نُور،
هئين چوڏهن طبق "مراد" پريا پرپُور.

(ج) جدا نهين هڪ دم، هي تئين نال،
غفلت منون وسار، جو هي وقت وصال:
هي يار جنهان دي نال، سڀ رهن سڪالڙي،
پريم پيالا پي ڦرن موجون متوالڙي.

(ح) حياتي وچ هدايت چاڻ،
سنمڪ صاحب نال، سدا سک ماڻ:
ڪيها پروسا ڪيجئي، ڪوڙي دم دا،
جو نهين نيباهہ نال، سو ڪيهڙ ڪم دا.

(خ) خالق جملي جهان دا،
ڪيتس خوب خيال، زمين آسمان دا:
اربع عناصر دي بڻنا جوڙ گهر،
ڏيکين نت تماشا "مراد" رنگ ڪر.

(د) دعوا دا دم نا مارين،
تي تون يار يگانا گهارين:
چيتن نال هميشہ چت لائين،
وحدت دڳ وچ "مراد" سدا سک پائين.

(ذ) ذڪر ڪر ذاتي، چوڙ صفات،
ڏينهن ڏنا تي روشني، ڳئي انڌيري رات:
حاصل ڪرين "مراد" هميشہ حج حضور دا،
نت پي شراب طهورا، نرمل نور دا.

(ر) رضا مند رهڻا وچ رضا دي،
سيي هن سهڻي سر تي حڪم قضا دي:
"مئوتئوا" تي وسيلا "مراد" ديدار دا،
مرڻا باجهون نہ ملندا درسن يار دا.

(ز) زودون ذکر کر، روز نهين جو آوڻا،
من دا پرم ٿوڙ دي، هي راهُ ريجهاوڻا:
تان تو ڏيکين، نت نظاري نـور دي،
نـور دي، سرور دي، محبت دي مذکور دي.

(س) سعادتمند سوالي سچ دي،
مولا نہ لاوي نيڙي، کوڙي کـچ دي:
اندر ٻاهر سيو سچ کماوڻ،
سمجهہ "مراد" زبانون سچ الاوڻ.

(ش) شهيد کرين تون نفس نفي کون،
وڇون کيون وڇوڙا پاوين پي کون:
ٻاجهون هٿان يار دي، مر کر جيوڻا هي،
آب حيات "مراد" پيالا پيوڻا هي.

(ص) صفا کر تون سِينا،
کل مار کر کڍ، نہ ڇوڙين کينا:
رنگ کر سرير رنگ وچ، "مراد" سجاڻي پاپ کون،
جو اِهڙي ٻاجهہ نہ ويکين، اکئين "مراد" آپ کون،

(ض) ضرور زکوات زمان منگيسي،
آسي موت مهل تـي، رهسي نہ سنگ سنگيسي:
پر جِيندي جُهد کرين، ليکا لاهين ساهہ تون،
چِت رکين چيتن، من "مراد" صلاح تون.

(ط) طالب مطلوب تيڏا تو نال هـي،
من دا محرم هر دم حاضر حال هـي:
جي تو طلب ملڻ دي هي مطلوب کون،
تان ڇوڙ سرير، "مراد" ملين محبوب کون.

(ظ) ظلمات اُتـي هڻ خضر دا خيال هـي ،
دل وچ آب حيات حاضر حال هـي:
پُر جام جڏان پر مرشد مئنون ڏيوي،
پيوڻ نال "مراد" وصال کر ليوي.

(ع) عجائب پـِيتي پريم پيالڙي،
رتي رنگ ديدار دي ڦرون متوالڙي:
عشق عيسيٰ دم رلمل روح جڳايا،
انتر جامي عشق "مراد" مِلايا.

(غ) غروري چوڙ، غريبي پاءِ،
نيڪي دا ثمر سر تـي چاءِ:
سمجهه صبوري نال، چيتن چِت لاوڻ،
ڏي دل دلبر يار "مراد" ريجهاوڻ.

(ف) فنا کر فکر کنون غم کاوڻا،
يار تيڏا تو نال وَسـي، غم من پاوڻا،
جو وسـي وستي وچ، پـُڇائـي سـُج کـُون،
تنهن مورک کنون "مراد" نہ پـُڇاوين پـُج کـُون.

(ق) قـُلوب المؤمنين عرش الله دا،
نت کرين طواف تنهين کون سنجهہ صباح دا:
لون لـُون دي وچ لاوين رنگ لقاءَ دا،
تون ماڻ "مراد" هميشہ ذوق بقاءَ دا.

(ک) کـثان هين تون، پاک لطيف هي،
غافل غير نہ جاڻين، ذات شريف هـي:
هٿون دين گنواءِ تـي کيا کفر کماوڻا،
ساجهر سمجهہ "مراد" نهين ول آوڻا.

(ل) لطيف لٽوسي، دل وچ ڳول ڪر،
پڻي مراد، ڏڻوسي درسن دوست گهر:
سون سرير ٿيا، پٽ پارس پايا،
جنهن دا مول نہ تول، سو رتن آمو لڪ آيا.

(م) مبارڪ ڏيوَن سڄڻ گهر آيا،
نال جنهيندي دل ديان ڳاليان، الله ملايا،
ڇٽي جند، لٿا فڪر فراق دا،
مطلب سڀ هويا پورا، هڻ "مراد" مشتاق دا.

(ن) نو نهال ٿيا سي، سڄڻ مليا اندر وچ،
سيئي سڪ پياسي انتر مليا گهر وچ:
لڳا رنگ، ٿيان خوشحاليان،
لٿا فراق "مراد" متواليان.

(و) وحدت وچ ويساهہ ڪِيتا،
وسر ڳئي سڀ تات، پريم رس پيتا:
دل بيت الله وچ، لقاءُ لطيف دا،
ڪرين "مراد" مشاهدا، ذات شريف دا.

(هہ) هردم هِر دي اندر، دوست دونهڙي،
سيج اُتي سڪ سٽي ڏي ڳل ٻانهن سونهڙي:
اکيان نال اکئين دي لاون يار يان،
مست رهن "مراد" هميشہ خوني خماريان.

(ء) الله دي ذات سڄاتا ذات ڪون،
آپ هي داتا، آپ هِي پاتس ڏات ڪون:
ذات صفات "مراد" سمايا،
بيرنگي نوين رنگ مين آيا.

(لا) لتـي سپ دل تون وهم وصال دي،
كل هنس كر ڳـل لايا محرم حال دي:
سر ڏي سڄڻ ڳڌوسي جِيوڻ پايا،
يار ”مراد“ مليوسي، ٿيا بخت سوايا.

(ي) يقين ٿيا لايڻ لاي تي،
حاصل حق ٿيوسي سچ پرتاپ تي:
جت ويکان تان اُو روپ اَپار هي،
آپي يار ”مراد“ ، آپي ديدار هي.

ڪافيون

(1)

وارو ڙي وارو، يار،
آءُ پيادي ڪين پڄان،
آئي ويل وصال جي،
صبح سندي آسري،
مون ڪي اڄ ”مراد“ چوي،

هوت اچي پس حال مون.
موڙج سيڻ ستار...
وٽ نہ سهان وار...
هو تان ورسيون لک هزار...
ڏي دوست پنهون ديدار...

(2)

سڪ نہ سمهڻ ساهہ،
آيل ماءُ

ڏاڍي ڏير ڪري ويا،
ٻارڻ ٻاري ويا،
آيل ماءُ
اندر برهہ جي باهہ،
عينَ اُداسي اُن ريءَ،
آيل ماءُ
سرتيون سِڪي ساهہ،
پسڻ ڪارڻ پرَ جي،
آيل ماءُ
روز نهاريان راهہ،
”مراد“ سِڪي تو جن لئہ،

آيل ماءُ
تن کي آٽي من اللهء

(3)

آ ويڙهي وچ اُنا سائينء
چولي اندر ٻينا ٻوليء
ڪنان دي نال سڻيندا همء
پريم حسن ديان فوجان چڙهيانء
آک "مراد" مليوسي ماهيء

ميڏا رانجهن سائينء
ٻهون لڳا مئن نون منا...
اکيان دي نال مئن ڏٺا...
بن ڪاتي دي نال ڪٺا...
فضل ڪريسي مرشد منا...

(4)

رانجها ميڏي گهر آيا، سنئيان!
وفي انفسڪم ڏيک تو نهين تونء
سو دل اندر پايا...
جنهن ڪِيتي مئن ڍونديندي رهنديء
سو شه الله ملايا...
جنهن دي حقيقت "مراد" ڪريندا،
تنهن ڪول آکي ڳل لايا...

(5)

هڻ سي بڻي هي سانگ فقيريء
هي فقيري دا ڪال.

کا ﭘِﻲ ڪر سڀ ﭘﻴﭧ ﭘﺮﻳﻨﺪي،
سمهہ ڪي ساري رات گنوينديِ،
ساري عمر دا ايهو حال.
فقير هوڪي بيک مگيندي،
مايا کو برهم ڪر کي پوڄيندي:
من وچ ميڙڻ مقصد مال.
گيان ڏيان سي دور ڀهيندي،
بيک بنا ڪر لوڪ ريجهيندي:
رات ڏينهان هي اي خيال.
ڪيا مئن ڪِيتا، ڪيا هڻ چايان،
پاند ڳچي ڳل تئن ڪون پايان:
ڪر ”مراد“ تي ڀلا ڀال.

(6)

سودا عجب سامان هي، مئن گهر آيا ڍول.

سِر سرواهہ سڀ سودي دي وچ،
تن من ڏتم تول...
سرت نرت سڀ گنواڪي آکان،
وسن هميشہ ڪول...
گهر گهروندا، سڀ ڪجهہ ڏتڙم،
ساهہ سجن تان گهول...
مفت ”مراد“ ڪيتوسي سودا،
جنهن دا تول نہ مول...

(7)

چاڪ سڏيندي گهول گهتان،
نا مئن ڪنهن دي مڱ مگيندي،
رانجهن ميڏي سِر دا سائين،
يار ”مراد“ مليسي ماهي،

نینھن لڳا رانجھو نال.
نا مئن هِیر سیال...
جنھن دي نینھن نھال...
کریسي رب اپنا پال...

(8)

آوین سجڻ ول، ھوئي اي درماندي دل.

کنھن نون آکان حال اندر دا،
ڏي پانھین ڳل...
تو ٻاجھون کچ نا پاوي،
فالان پاوان پل پل...
یار "مراد" او ڏینھن آوي،
ھووان نال رانجھن رلمل...

(9)

یاران دي نال بسئنت ھمیشہ،
گھر آپڻي وچ رنگ رلیسان.

رُت بسئنت تا آوي جاوي،
نال نہ غیران ویسان...
باغ اساڏا باغ بھاران،
نال سجڻ سک پئیسان...
بي حجاب ملیم دل جاني،
ڏي ڳل ٻانھن "مراد" پئجیسان.

(10)

تن من وسندا رانجھن سائین،
سر صدقي توتان گھول گھتائین.

قادر اندر قلوب گذاري،
رهندا رَلدي تخت هزاري،
روح رتا رنگ يار پياري،
هر دم ويکين تي سُک پائين.
جيوين جيوين تيڏا درسن ويکان،
تيوين تيوين مرندي نِت مئن جِيوان،
پريم پيالا تيڏي دستون پيوان،
لائق لطفون دير نہ لائين.
”مراد“ اندر وچ دلبر ديرا،
گهر فقير دي کر وچ ڦيرا،
دنيا هي يہ رَين بسيرا،
مُکڙا کول تي ٻاجهون آلائين.

(11)

بيخبر يار، دم غنيمت جاڻ!

اهو دم آوڳ، اهو دم جاوڳ.
دم هي سهک سجاڻ.
اِهو دم عاشق، اِهو دم معشوق.
دم کون خالي نہ اماڻ.
اِهو دم اول، اِهو دم آخر.
دم نون ”مراد“ سُجاڻ.

(12)

اج ڍولڻ آسي ميڏي گهر، سيکا آکي هلو هلو!

”وَنحن اَقربُ“ نيڙي لڏوسي،
نال سجڻ دي ملو ملو.
دوست مليا، من ٺريا ميڏا،
سيکا آکي کِلو کِلو.
ڳاوڻ آوڻ رلمل سينگيان،
گيت سجڻ دي آلو آلو.

نت بسئنت مبارک ميکون،

پاڪي ”مراد“ پلؤ پلؤ.

(13)

چرخي چِت لاءِ، ڙي، چرخي چت لاءِ.

آتڻ سئنيان سڏ ڪريندي،
سُتي ڪيهڙا ساءُ...
جنهان ڪيتا اوجاڳا، تنهان ڪتيا،
ٻيــنيــان ڍول منــاءُ...
جي تون نال صراف دي ريجهين،
تــد پـــريـــتـون پاءِ...
يار ”مراد“ ماٽيسي اُها،
جا جيندي مر ڪر جاءِ...

(14)

سُمهڻ ٻـهڻ آرام نہ آوي،
تو ٻاجهون ڪُڇ مُول نہ ڀاوي.

پلپل دي وچ قالان پاوان،
مُــلا ڀــوپـــي روز پڇاوان،
خاڪ قدم دي نيٽين لاوان،
تاري ڳڻيندي رات وهاوي.
جو ڪُڇ ڪِيتا تيڏي وچوڙي،
قسمت مـــــاري بيتي لوڙي،
هـُڻ تان اين جِند مُول نہ چوڙي،
جڳ گهر آوين تان سُک پاوي.
عشق تُساڏي برهہ ٻچايا،
سِڪ تُســـاڏي سانــوڻ لايا،
آوڻ دا ڪر گِهن ساجهر سعيا،
”مراد“ ملڻ دي نا ويرم لاوي.

(15)

دوست جنهين دا دل وچ هووي، سا کيون ڳليان ڳولـي.

لؤن لؤن دي وچ جهوڪ جنهيندي،
سا مُول نہ ٿيوي اولي...
اونـچـي سڏ ڪريندي ڪيئي،
اُو نِــت وســـنــدا ڪولي...
مل "مراد" نہ وڇڙيا ڪوئي،
آپ ڪيون گهتيندي پولـي...

(16)

ڪِيتئي يار دي نال جو وعيد، ميان،
درد والي رک ديد، ميان.

وحدت دي وٽجاري هوڪي ڏيندي،
در در "هـلُ مـنُ مـزِيد" ، ميان.
سِـردي سودي سورهيہ ڪريندي،
سُولي چڙهہ ٿيوَن شهيد، ميان.
ماري مدد کو مِـل ڪر دور ڪرو،
چوڙ وجي يهودي يزيد، ميان.
حب الوطن ايمان اساڏا،
"مراد" ڪرين ايهہ عيد، ميان!

"صوفی مراد فقیر سائیں"

صوفی مراد فقیر کا شمار سندھ کے عظیم شعرا میں ہوتا ہے اس کی وجہ یہ ہے کہ آپ مشہور صوفی ہستی روحل صاحب کی صحبت میں رہے اور ان سے فیض حاصل کیا۔ ایک معلومات کے مطابق صوفی مراد سائیں نے روحل صاحب کے ساتھ جودھپور، جیسلمیر، بیکانیر اور ہندوستان کے دوسرے علاقوں کا سفر کیا۔ آپ کے والد بزرگوار کا نام حیات فقیر تھا جو روحل صاحب کے چچا زاد بھائیوں میں سے تھے۔

آپ کی شاعری سے معلوم ہوتا ہے کہ آپ کی تعلیم اعلیٰ درجے کی تھی۔ آپ نے ہندی اردو سندھی سرائیکی اور فارسی میں بھی شاعری کی ہے۔ آپ ایک بلند پایہ شاعر تھے۔ آپ کے ہندی دیوان کا نام "پریم گیان" ہے اس کے علاوہ ان کے سرائیکی، سندھی، اور فارسی میں بھی مجموعۂ کلام موجود ہیں۔ محقق کی کوشش ہوگی کہ مجموعۂ کلام کا کچھ حصہ آپ تک پہنچایا جائے۔ آپ کی فارسی شاعری آپ کے ہم عصر شاعر سچل سرمست کے بہت قریب ہے۔ مثلاً "دیوانِ مراد" اور "دیوانِ آشکار"۔

"فارسی کلام"

صوفی مراد سائیں کے فارسی کلام میں سے کچھ حصہ پیش کرتے ہیں۔

(غزل)

ساقیا دہ شراب نقاب مرا   کہ بر آرد ہمہ حجاب مرا
گرچہ ام الخباث می خواند   نیست ازیں صواب مرا
بہ طبیبِ عشق دردِ خود گفتم   می خور گفت در جواب مرا
در راہ عشق بہ سبک ساری   بار سر کر دہ اضطراب مرا
گر رود سر "مراد" رفتن دہ   نیست پرواہ چنین حساب مرا

"ساقی مجھے شراب دے جو کہ میرے تمام پردوں کو ہٹا دے۔ اگرچہ اس کو تمام برائیوں کی ماں کہا جاتا ہے مگر میرا اس بات سے کوئی تعلق نہیں ہے۔ عشق کے طبیب کو جب میں نے اپنا درد سنایا تو اس نے مجھے جواب دیا کہ شراب پی۔ گو عشق کی رفتار تیز ہوتی ہے مگر اس کے باوجود اس نے مجھ پر پریشانیوں کا بوجھ لاد دیا ہے۔ اے مراد اگر تیرا سر جاتا ہے تو جائے مجھے کسی بھی طرح اس کی پرواہ نہیں ہے۔"

(غزل)

بدل اگر عاشق شوی مردانہ شو مردانہ شو
شب روز در جولانگی مردانہ شو مردانہ شو
از جامِ جم ہمت طلب مفتون مشو آبِ عنب

تاچند باشی تشنہ لب مردانہ شو مردانہ شو
دنیا عروسی پر عذر زمین زن بُوُد خوف و خطر
اے دے طلاقش زود تر مردانہ شو مردانہ شو
پیراہن تن را بدر در وے نشاں یوسف نگر
جاں دیدہ دل کن بہرہ ور مردانہ شو مردانہ شو
طوفان عشق انگیختن کشتئی بدر یا می زدن
بانوح ھمزانو شدُن مردانہ شو مردانہ شو
از عالم بیگانہ شو با یار خود ھمخانہ شو
از خود "مراد" افسانہ شو مردانہ شو مردانہ شو

"اے دل اگر تو عاشق بننا چاہے تو ہمت نہ ہار ہمت نہ ہار بہادر بن۔ دن رات کوشش کرتے رہو ہمت کرو ہمت کرو جمشید کے پیالے سے ہمت حاصل کر انگور کے پانی کا شوقین نہ بن کب تک پیاسے رہو گے۔ ہمت نہ ہار بہادر بن دنیا فریب بھری ایک دلہن کی مانند ہے اس سے چھٹکارا خطرہ ہی خطرہ ہے جتنا ہو سکے اس سے چھٹکارا حاصل کر۔ ہمت کر بہادر بن۔

جسم کے کپڑے کو پھاڑ دے اور اس میں یوسف کے نشان کو دیکھ۔ روح آنکھ اور دل کو ان سے بھرپور کر۔ ہمت کر بہادر بن۔

عشق کا طوفان اٹھ گیا ہے اپنی کشتی کو اس دریا میں چھوڑ دے اور حضرت نوح کے ساتھ ہو جا۔ ہمت کر بہادر بن۔ جہاں سے بیگانہ ہو جا دوست کے ساتھ رہ۔ اے "مراد" اپنے آپ کو بھول جا۔ ہمت کر۔ بہادر بن۔"

غزل

قدر خود را چرانمی دانی ذات قدسی کمال انسانی
خود پرستی مکن که خود بینی کار کفر است در مسلمانی
اہرمن نفس را مقید کن که توئی آصف سلیمانی
عیب خودرا گر شناس شوی خود بخود دم زنی "زمن رانی"
در یقینت چوں شد خدا ثابت "لمن الملک" خود همی خوانی
از خضر آب زندگی مطلب کہ تو سر چشمۂ آب حیوانی
کنج عزلت گزیں که خواہی یافت در گدائی "مراد" سلطانی

"اپنی قدر کیوں نہیں پہچانتے ہو تو پاک ذات اور انسانی کمال ہے۔ اپنے آپ پر غرور نہ کر کیونکہ یہ برائی اسلام میں کفر ہے۔ نفس کے دیو کو قید کر اگر تم حضرت سلمان کے آصف (وزیر) ہو۔ اگر تو اپنی برائیوں سے واقف ہو جائے تو خود بخود "میں نے دیکھا" کا نعرہ لگا دو گے۔ اگر تمہارے دل میں خدا ثابت ہو گیا تو خود بخود پڑھو گے "کون ہے بادشاہ"

حضرت خضر سے پانی نہ مانگ کیونکہ تم خود آب حیات کا چشمہ ہو اے مراد گوشہ نشیں ہو جا تب تم اگر چاہو تو تمہیں فقیری میں بادشاہی مل جائے گی۔"

رباعیات

۱۔ از کعبۂ عشق بازاں رخسار یار بہ
محراب پاکبازاں آبرو نگار بہ
احرام عارفاں ہمہ بستند گرد دل
گشتن "مراد" گرد دل از حج ہزار بہ

"عاشقوں کے نزدیک کعبے سے محبوب کا رخسار زیادہ بہتر ہے۔ پاکبازوں کے محراب سے دوست کی ابرو بہتر ہے عارفوں نے دل کے ارد گرد احرام باندھ رکھا ہے۔ اے مراد دل کا طواف کرنا ہزار حج سے بہتر ہے۔"

۲۔ کجا شد سکندر سلیمان و جم
و آئینہ انگشتری جام جم
ازاں جملہ حشمت نشان نماند
"مراد" "گل چین" میخور خارِ غم

"سکندر سلمان اور جمشید کہاں ہیں ان کا آئینہ، انگوٹھی اور پیالہ کہاں ہیں۔ ان کے دبدبے کا کوئی بھی نشان باقی نہ رہا۔ مراد گل چننے والے کانٹوں کا غم کیوں کرتے ہیں۔"

ابیات پنجابی سوہنی

۱۔ سوہنی سوہنے یار کنوں ماں وارے جند پیاری
عشق جہیں کوں ور گھردی چاساری سُدھ وساری
ادھی رات ترے دریاویں یار گھتے نہ گھاری
ونج میوال "مراد" ملے رب تارے نال ستاری

۲۔ سوہنی سوہنے یار بناں گھت بھنور دی پلک نہ سردی
کاجا عشق چکھائُیس چاٹی وردی کرے نہ گھردی
ادھی رات دریا دے وچ تردی مول نہ ڈردی
ونج میوال "مراد" ملے پرور دی مہر نظر دی

۳۔ سوہنی سوہنے یار کنوں رِگھن پریم پیالہ پِیتا
سُتی عشق جگائی کو لائیُں بریہہ پلیتا
تانگھا تار برابر تہیں کوں جہیں کوں من وچ میتا
ونج میوال "مراد" ملے جہیں توکل ترُہا کیتا

۴۔ کو جو سڈ سحرا پاروں کیتوس یار پیارے
ایہہ سبھا سُرت وِسارمُس گھردی نین واہندے نارے
ادھی رات دریاویں وچ تردی جیویں شاہ تارے
گھر گھیر اُتے لکھ لہریں لنگھے ہک الاوے
ونج میوال "مراد" ملے نِت ڈیکھے نور نظارے

"فرمُودات درزباں پنجابی"

دنیا پُورے پُنج ڈہاڑے تہیں وچ موت مریندی دھاڑے
دلبر نال کریں دم سازی ایہہ جگ بازیگر دی بازی

۱۔ پیو پتر خویش قبیلہ کُوڑ ہتھیں گھتن دھڑتے دھوڑ
چھوڑ سبھو توں مان مجازی ایہہ جگ بازیگر دی بازی

۲۔ کرن خوشامد یار پیارے سبھے لاون کوڑے لارے
پل دے ایہہ رُو روازی ایہہ جگ بازیگر دی بازی

۳۔ جو کو بازی گر کوں جانے باز وچ سبھو سکھ مانے
ہر دم رہے رضا وچ راضی ایہہ جگ بازیگر دی بازی

۴۔ کامل عشق "مراد" جنہاندا بازیگر وچ پایا بازی
میں صدقے تیئں گیانی غازی جہیں بازیگر وچ پایا بازی
دلبر نال کریں دم سازی ایہہ جگ بازیگر دی بازی

فرمودہ چالی

۱- کِتے شاہ بھوپال چڑھدے لکھ کروڑاں نال
حق وسار تے میلن مال ہکو نہ نیندے نال
جا آیا نہیں قبر اندھاری ویندے جیتی بازی ہاری

۲- بھندے تخت کریندے شاہی آپ سڈیندے ظلِ الٰہی
جانن پیئو ڈاڈے دی آہی موت مریندے ڈے گل پھاہی
مردیاں روندیاں زارو زاری ویندے جیتی بازی ہاری

۳- حاکم تھی کر حکم ھلیندے بے کھس رکھے حق پرائے
آوے دادی داد نہ پاوے دنیا کارن دین گنواوے
اوہ بھی مال کھاوے مُرداری' ویندے جیتی بازی ہاری

۴- کتے رانے راجے راء پلنگاں بیٹھ نہ ڈیندے پاء
پہرن ہیرا لعل جڑاء سبھے کیتے موت فناء
جنہاں جپیا نہیں مُراری ویندے جیتی بازی ہاری

۵۔ قاضی بہن کتاباں کھول ، منگن رشوت لوکاں کول
بولے غیر شرح دے بول ہتھے گھن دے دوزخ مول
ویچن دنیا دِین ڈہاڑی ویندے جیتی بازی ہاری

۶۔ آوے برہما وید سناوے پتھر پانی نِت پُوجا وے
آپ بھُولا اوراں نوں بھر ماوے اپنا آتم دیونہ دھیاوے
اوہ بھی ناہیں برہمچاری ویندي جیتی بازی ہاری
۷۔ ملاں پڑھے حدِیث قرآن منہ وچ ڈِسے مسلمان
دل وچ شرح تے شیطان چھوڑے ناہیں خودی گمُان
اُونْہ بھی وحدت منوں وساری ویندے جیتی بازی ہاری

۸۔ گیانی ہو کر گیان وِچارے ہوں میں ممتا مول نہ مارے
آپ ڈُبڈے اوراں ہِم تارے بن کر ہے سب کوڑ پسارے
کتھنی بتھنی کرکے کراری ویندے جیتی بازی ہاری

۹۔ جوگی جنگھم سنیاسی جَتی جنہاں چُت وچی چوتی گھتی
تن کوں تُرک نہ ڈیندے رتی مَنشا مایا دے منگھ متی
اوہ بھی بیکھ کرن بیکھ دھاری ویندے جیتی بازی ہاری

۱۰۔ کِتے در در پھرن فقیر کھاون کھنڈوں پیون کھیر
اندر چور تے باہر پیر تھوہلے دان تھیون دل گیر
اوہ بھی مارن دم مداری ویندے جیتی بازی ہاری

۱۱۔ کِتے شاہ سلمان سکندر کِتے پیر فقیر قلندر
کِتے لکھ ہزار پیغمبر ہے سب وسدے وحدت اندر
نال جنہاں رب دی یاری گوہ ہمیشہ تنہا ماری

۱۲۔ عشق اللہ جنہیں دے اندر چھوڑ چلیا سو مایا مندر
مست موالی پاک قلندر ہک وساری کایا سندر
نال جنہاں رب دی یاری گوہ "مراد" تنہاں ماری
جا آیا نہیں قبر اندھاری ویندے جیتی بازی ہاری

شاستر "پریم گیان" صوفی مراد سائیں

دوہا: پریم گیان گُرمکھ ہے ہر ہیروں کی کھان
جو گرُ مکھ جَن جنجھورے سو لیونت ہے پچھان

"مراد فقیر پریم گیان میں فرماتے ہیں کہ مرشد کے پاس ہیروں کا خزانہ ہوتا ہے اور جو لوگ مرشد کے بتائے ہوئے راستے پر چلے گا وہی ان ہیروں کی شناخت کر سکتا ہے۔"

دوہا: ست گرُ گیانی بھیٹیا سنسا رہیا نہ کوء
بھرم مٹاوے جم ٹلے اواگون نہ ہوء

"مرشد وہادی ملنے سے شک وشبہ دور ہو جاتا ہے اور پھر موت کی پکڑ سے آزاد ہو جاتا ہے۔"

چوپائی: گرو کرپا تے اُپجے گیان تانتے پایئے پد نروان
گرو کرپا تے لاگی پریت جاں سے اُپجے انبھو رِیت
گرو کرپاتے کال نہ کھا جنم مرن کا سنسا جا
ہم ہوں ہِتں گرُ کے بلہاری "مراد" جو بھرم مٹاوے بھاری

"مرشد و راہبر کی نوازش سے ہی انسان کو بلند مقام حاصل ہوتا ہے اور سمجھ دچار حاصل ہوتا ہے۔ ان کی پریت اور لگن سے ہی سارے خوف و خطر دور

ہو جاتے ہیں۔ موت اور وسوسے سے آزاد ہو جاتا ہے۔ مراد فقیر فرماتے ہیں کہ میں اپنے مرشد وہادی پر قربان جاؤں جس نے میرا شک وشبہ دور کیا۔"

دوہا: گرو کرپا سے پائیے اَسنگ کلا گھٹ گیان
پَر گھٹ جوت دَسوں دِسا دِست ہے نِربھئے بھان
"مراد سائیں فرماتے ہیں کہ مرشد اور ہادی کی مہربانیوں سے ہی ساری روشنی ملتی ہے اور ہر طرف اسی مالک کا نظارہ ہوتا ہے۔"

"ست گرو کے لکھشن"

چوپائی: سمندر جیوں سیتل سبھا نِس دن برھم لوں لین
نہچل مت نہچت سدا سب بدھ جان بد بین
ہج انند سکھ سدا کبھو نہ اُتبجے من ابمان
ست چت پریم آنند سروپ دیکھے سکل جہان

"مرشد سمندر کی مانند ہوتا ہے جو کوئی اس سے لو لگاتا ہے وہ بھٹکا ہوا سیدھے راستے پر آجاتا ہے۔ وہ ہمیشہ آرام اور سدا سکھ سے رہتا ہے۔ اس کا وھم و گمان دور ہو جاتا ہے۔ اس سچی حقیقت اور محبت کو پورا جہان جانتا ہے۔"

دوہا: ست گر سرنے آئے کے ہک کہے کر جوڑ
ہوں ڈوبت کو پربھ راکھ لے تم سا نہیں کوئی اور

"مرشد کے قدموں میں گر کر طالب التجا کرتا ہے کہ اے مرشد مجھے ڈوبتے ہوئے کو بچالے کیونکہ آپ کے جیسا اور کوئی نہ ہے۔"

دوہا: نہ کوئی جنمے نہ کوئی مرے جوتی جوت سماء
جیسے جل ترنگ ہے پھر جل میں جل مل جاء

"مراد فقیر فرماتے ہیں کہ نہ کوئی پیدا ہوتا ہے اور نہ کو مرتا ہے بلکہ عالمِ ارواح میں ایک ہو جاتا ہے جس طرح سمندر کی لہریں ابھر کر پھر سمندر میں مل جاتی ہیں۔"

دوہا: جیسو کماوے تیسو پھل پاوے چیت اچیت پچھے پچھتاوے
اے مانش روپ "مراد" کہے پھر بار بار نہ آوے

"مراد فقیر فرماتے ہیں کہ جو کوئی جیسا کام کرے گا ویسا ہی پھل پائے گا اس لئے بعد میں پچھتانے سے بہتر ہے کہ تو اچھا کام کرلے کیونکہ انسانی روپ بار بار نہیں ملتا۔"

سویا: جو جن نام جپے نہیں رام پڑے کوُپ کے کام مایا مَدھ ماتے
جیسے کوُ لکشنی نار تجے بھرتار پاوے مُکھ شار اوراں سنگ گھاتے
سو اپنا کُل لجاء دُکھی دُکھ پائے پچھے پچھتائے موئے پُھلے تاتے
کہنت "مراد" سوئی سَنت سادھ جو لائے سمادھ ہری سنگھ راتے

"جو شخص مالک سے پریت نہیں لگاتا وہ مایا میں پھنس کر اندھیرے کنوئیں میں ڈوب جاتا ہے جیسے ایک بد چلن عورت اپنے خاوند کو چھوڑ کر غیروں کے ساتھ تعلق بناتی ہے اور اپنے خاندان کی ناک کٹواتی ہے۔ مراد فقیر کہتے ہیں کہ وہی درویش سچے ہوتے ہیں جو مالک کے ساتھ لو لگاتے ہیں۔"

سویا۔ پرِیت کی ریت سنو میرے میت جیسے جم جیت ایہہ پد پایو
نرگنُ اتِیت مٹے سب دِیت پریم پرتیت آتم ایک کہایو
دُست لکھے جب دوڑ تھکے من انند کے گھر منگل گایو

سن سمادھ "مراد" لگائے کے سہجے سہجے سہج سمایو

"اے میرے من تم پیار اور محبت کے راستے پر چلو گے تو موت سے چھٹکارا ملے گا صحیح راستہ ہاتھ آئے گا۔ تیرے سب دکھ درد دُور ہو جائیں گے اور محبت کے راستے پر چل کر اصل چیز ملے گی اور خوشیاں ہی خوشیاں ملیں گی۔"

"پریم کا انگ"

دوہا: پریم بناں جگ مِیت نہ کوئی پریم بناں من بھا نہ ہوئی
پریم بناں اگیانی اندھا پریم بنا سب جھوٹا دھندا

دوہا: پریم بناں کچھ سانْت نہ آوے پریت بناں کچھ نام نہ پاوے
پریم بناں کچھ جوگ نہ جگت پریم بناں کچھ موکش نہ مُکت

دوہا: پریم بناں کچھ بھگت نہ ہووے پریم بناں کچھ ایک نہ دوئے
پریم ہووے تاں پرچہ پاوے پریم "مراد" الکھ لکھاوے

دوہا: پریم بناں جو بھگت کہائے سو تو کبھو مُکت نہ پائے
پریم بناں سب کوئی کرم کے کیڑے کہنت "مراد" موہ مایا پیڑے

چوپائی: پریم پرکاش رِدے جب ہووے نہچل مَت کہے تب سوئے
پریم پرکاش جاں کے من ماہیں تانکے گھٹ بھٹو ویاپے ناہیں
پریم پرکاش جاں کے ہت چِت واں کو بھاؤ بھگت ہے نِت
پریم پرکاش "مراد" جب ہووے سکھ اُپجے دکھ رہے نہ کوئی

چوپائی: پریمی مگھن رہنت ست سنگ پریمی مگن رہے ہر رنگ
پریمی مگن نِت رہے اداس پریمی مگن نت پیا کے پاس
پریمی مگن نِت نِرمل نوُر پریم مگن نِت ہو ونْت حضور
پریمی مگن لاوے سمادھ کہنت "مراد" سودھن دھن ہے سادھ

دوہا: پریم گنگ منِ جب بھیو اور کچھ نہ سہائے
ست اور کٹمب مال دھن سبھے تجے سرائے
دوہا: دھن دھن پر مارتھی پر اُپکاری پریم
پُن کارج تب سرے "مراد" جب لیوے گرُ نیم
چوپائی: نام دیپک گر دیو گیان جاں تے پایو پد نروان
جب لگ گھٹ گر نام نہ ہووے تب لگ الکھ لکھے نہ کوئے
جو جن گیان کی جوت جگاوے جم جیتے امر پد پاوے
چوپائی: آپ ہی پریم اور آپ ہے گیان آپ ہی دَیا آپ ہی دھیاتا
آپ ہی کے جس آپ ہی گاوے آپ نوں آپے سہج سماوے
آپ ہی کراوے آپ ہی اُجبا جاپ
جب نرنتر ایکو جانیو ایکو ایک "مراد" پچھانیو